

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

ƏSMƏR ƏLİ qızı ƏSƏDOVA

**FRANSIZ DİLİNDƏ TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN LİŇQVİSTİK
XÜSUSİYYƏTLƏRİ**

HSM 060201- DİLŞÜNASLIQ (fransız dili)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: _____

A.H.Hənifəyev

dosent

Bakı – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	4-9
--------------------	-----

I FƏSİL. DİLİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFINDA ALINMA SÖZLƏRİN ROLU	10-20
<i>1.1. Dilin yaranması və zənginləşməsi yolları</i>	10-13
<i>1.2. Leksik alınmalar və onların növləri, onların obyekt dilə keçmə üsulları, dildə mənimsənilməsi və çıxması yolları</i>	13-16
<i>1.3. Dilin zənginləşməsində qrafik, fonetik, qrammatik və leksik mənimsəmələrin rolu</i>	17-19
<i>1.4. Kalkalar</i>	19-20

II FƏSİL. FRANSIZ DİLİNDƏ İŞLƏNƏN TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN LİNGVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ	21-36
<i>2.1. Qrafik dəyişiklik</i>	21-24
<i>2.2. Fonetik uyğunlaşma</i>	24-27
<i>2.3. Morfoloji dəyişiklik</i>	27-29
<i>2.4. Semantik dəyişiklik</i>	29-36

III FƏSİL. TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN FRANSIZ DİLİNDƏ İŞLƏNMƏ YERİ	37-61
<i>3.1. Türk dilindən söz alınmasını şərtləndirən ekstralingvistik</i>	

<i>amillər</i>	37-41
<i>3.2. Bilavasitə və bilvasitə yollar ilə fransız dilinə keçmiş türk mənşəli sözlər</i>	41-43
<i>3.3. Fransız dilində türk mənşəli sözlərin işlənmə sahələri üzrə təsnifatı</i>	43
<i>3.3.1. İnzibati- hüquqi sahədə işlənən sözlər</i>	43-45
<i>3.3.2. İctimai-siyasi və hərbi sahədə işlənən sözlər</i>	45-49
<i>3.3.3. Dini sahədə işlənən sözlər</i>	49-50
<i>3.3.4. Memarlıq və tikinti sahəsində işlənən sözlər</i>	50-51
<i>3.3.5. Pul vahidlərini ifadə edən sözlər</i>	51
<i>3.3.6. Fauna və flora sahəsində işlənən sözlər</i>	51-52
<i>3.3.7. Parça, yun, dəri, geyim adlarını ifadə edən sözlər</i>	52-55
<i>3.3.8. Yeyinti məmulatları və içki adlarını ifadə edən sözlər</i>	55-57
<i>3.3.9. Ev və məişət sahəsində işlənən sözlər</i>	57-58
<i>3.3.10. Dənizçilik sahəsində işlənən sözlər</i>	58
<i>3.3.11. Həyatın digər sahələrində işlənən sözlər</i>	58-61
NƏTİCƏ	62-66
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI	67-70

GİRİŞ

Tarixi inkişafın qanunauyğunluqlarını özündə əks etdirən dil insanlar arasında zəruri ünsiyyət vasitəsidir və ictimai hadisədir. Bəşər övladı hələ qədim zamanlardan bir-biri ilə istər siyasi, istər iqtisadi, istərsə də mədəni və coğrafi areallarda qarşılıqlı əlaqədə olmuşlar. Cəmiyyətin ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olan dil müxtəlif xalqlar və millətlər arasında bir-birindən fərqli təmasların formalaşması və inkişafında əvəzedilməz rola malikdir. Hər hansı bir dilin inkişafı onun morfoloji-sintaktik, üslub imkanlarının genişlənməsi və lüğət tərkibinin artması hesabına baş verir və bu proses dilin bütün səviyyələrində özünü göstərir. Leksik səviyyədə müşahidə olunan inkişaf, dilin daxili imkanları hesabına və leksik alınmalar hesabına baş verir. Dilin öz daxili imkanları hesabına lüğət tərkibinin zənginləşməsi xalqın dilindən, dialektlərdən alınaraq ədəbi dildə işlədilməsi ilə, sözdüzəldici şəkilçilər artırılması, söz birləşmələri vaistəsi ilə, kalka yolu ilə yaradılan sözlər hesabına baş verir. Leksik alınmalar hesabına dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi, onların obyekt dilə daxil olması və mənimsənilməsi prosesi ekstralingvistik və intralingvistik amillərdən asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq müxtəlif dil ailələrinə mənsub olan fransız və türk dilləri arasında leksik səviyyədə müşahidə olunan dil əlaqələrinin araşdırılması qarşıda duran ən önəmli məsələlərdən biri hesab olunur.

Mövzunun aktuallığı. Müxtəlif quruluşlu və qohum olmayan, analitik və aqqlütinativ dil ailələrinə mənsub olan fransız və türk dilləri arasında qarşılıqlı əlaqələrin yaranması, dillərin bir-birinə qarşılıqlı təsiri, fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin fransız dilinə keçdikdən sonra onlarda baş verən qrafik, semantik, morfoloji və fonetik uyğunlaşmalar, onların obyekt dilin linqvistik qanunlarını mənimsənilmə dərəcəsi, əhatə dairəsini genişləndirərək həmin dilin lüğət bazasında ümümişlək söz kimi işlənməsi və ya sıradan çıxması kimi məsələlərin müqayisə yolu ilə tədqiq edilməsi tədqiqat işinin aktuallığını ön plana çəkir

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin müqayisə yolu ilə araşdırılması prosesində leksik alınmalarda baş verən, fonetik uyğunlaşma, qrafik, morfoloji və semantik dəyişikliklərin tədqiq olunması ilə yanaşı hər iki dilin özünə

məxsus xüsusiyyətlərinin araşdırılması və nəzərə alınması kimi məsələlərin də tədqiqini ön plana çəkir.

Problemin öyrənilmə dərəcəsi. Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərə dair milli dilçilərimiz B. İsmayılov, Ə. M. Musayev və H. Rəhimov tərəfindən tədqiqat xarakterli məqalələr yazılmışdır. Ə. M. Musayev özünün "Müasir fransız dilinin leksikologiyasının inkişafı" adlı kitabında "alınma sözlərin dinamik inkişaf prosesləri" adlı bölməsində fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərə nisbətən roman-german, slavyan, kelt, hind-iran, fars, semit, çin-tibet, yapon və s. kimi dillərdən keçən alınma sözlərə daha çox üstünlük verilmişdir. "Türk dilindən alınma sözlər" adlı bölməsində bir neçə türkiyənin semantik mənaları və etimologiyası barəsində araşdırma aparılmışdır.

"Fransız dilində türk mənşəli sözlər" adlı digər məqalə B. İsmayılov tərəfindən yazılmışdır. Məqalədə fransız dilinə keçən türk mənşəli sözlərin fransız dilinə daxil olduqdan sonra həmin türkiyənlərdə müşahidə olunan mənə daralmasına, genişlənməsinə, sözlər arasında sinonimlik əlaqəsinə, leksik və fonetik xüsusiyyətlərə diqqət yetirilmişdir.

Bununla belə, məsələ ilə bağlı fransız dilində mövcud olan türkiyənlərin sistemli şəkildə tarixi-etimoloji aspektdən seçilməsi və araşdırılması, hər bir sözün mənə çalarlarının tədqiqi, eyni zamanda fransız dilinə keçdikdən sonra həmin türkiyənlərdə baş verən qrafik, semantik, morfoloji uğunlaşmalar və onların fransız dilində inkişaf dövründə uğradığı semantik dəyişiklikləri, hər iki dilin özünəməxsus spesifik xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması kimi məsələlərin ətraflı şəkildə tədqiq olunmasına ehtiyac duyulur. Dillər arasında leksik alınmaların yaranmasına təkan verən başlıca iki amildən biri ekstralingvistik amildir ki, bu zaman hər iki ölkə arasında mövcud olan tarixi, mədəni, iqtisadi və siyasi əlaqələrin yaranması və inkişafına da nəzər yetirilməsi zərurəti yaranır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin məqsədi türk mənşəli sözlərin fransız dilində işlənmə tarixini və onun lüğət tərkibində mövqeyini müəyyənləşdirmək, həmin leksik vahidlərin funksional imkanlarını aşkar etməkdir. Bu məqsədlə aşağıdakı məsələlərin elmi həlli ön plana çəkilmişdir:

- Dil əlaqələrinin yaranması, tipləri, növləri və onların təzahür formalarının araşdırılması;

- Dilin alınma sözlər hesabına zənginləşməsi yolları ilə bağlı məsələlərin araşdırılması;

- Leksik alınmaların dilə hansı şəkildə təsir göstərməsi və leksikasının gələcək inkişafında rolunu müəyyənləşdirilməsi;

- Alınma sözlərin analitik və aqqlütinativ dillərin leksik sistemə təsirində spesifik cəhətlərinin aşkara çıxarılması;

- Türk mənşəli sözlərin fransız dilinə keçməsi prosesinin iki xalq arasında tarixən əldə edilmiş mədəni, iqtisadi, sosial və siyasi əlaqələr kontekstində izlənilməsi;

- Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin leksik-semantik mənzərəsinin müəyyənləşdirilməsi və həmin leksik alınmaların semantik mənimsənilmə dərəcəsinin təyin edilməsi;

- Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərdə baş verən fonetik uyğunlaşma, qrafik və morfoloji dəyişikliyin ətraflı şəkildə araşdırılması və söz yaratma imkanlarının aşkar olunması;

- Bilavasitə və bilvasitə yollar ilə fransız dilinə keçmiş türk mənşəli sözlərin tarixi-etimoloji planda araşdırılması;

- Fransız dilinin lüğət tərkibində əhəmiyyətli mövqe tutmuş ümumişlək türk mənşəli sözlərin işlənmə sahəsi üzrə bölgüsünün aparılması.

Tədqiqatın işinin nəzəri və metodoloji bazası. Tədqiqat işinin nəzəri və praktik hissəsinin araşdırılmasında Azərbaycan, türk və fransız dillərində istifadə edilmiş elmi ədəbiyyat ilə yanaşı "le Grand Robert", "Larousse", "Dictionnaire des mots d'origine étrangère", "Atlas linguistique", "Dictionnaire historique de la langue française" kimi lüğətlərdən də istifadə olunmuşdur.

Müxtəlif dil materiallarından və mənbələrdən istifadə edilməsi dissertasiyanın elmi cəhətdən zənginləşməsində mühüm rol oynamışdır. Tədqiqat işinin araşdırılmasında aşağıda göstərilən metod və üsullardan istifadə edilmişdir:

- müqayisəli təsviri və qarşılaşdırma metodu;

- linqvistik təhlil metodu.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Dissertasiya işi fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin leksik xüsusiyyətləri sahəsində aparılan azsaylı tədqiqat işlərindən biri kimi elmi və praktiki əhəmiyyət daşıyır. Müxtəlif tipoloji quruluşa malik olan fransız və türk dilləri arasında mövcud olan əlaqələrin fonetik, morfoloji və semantik aspektlərdən ətraflı şəkildə araşdırılması, leksik alınmalarının hər iki dildə müqayisəli şəkildə öyrənilməsi və onların söz düzəltmə imkanlarının ətraflı nəzərdən keçirilməsi dissertasiyanın elmi yeniliyini təşkil edir.

Dissertasiyanın elmi əhəmiyyəti. Fransız dilində mövcud olan türkiizmlərin tarixi və etimoloji aspektdən araşdırılması, onların fransız dilinin lüğət tərkibindəki mövqeyinin müəyyənləşdirilməsi, həmin leksik vahidlərin funksional imkanlarının aşkar olunması dilçilik baxımından əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdir. Bu kimi məsələlər dil əlaqələrinin yaranması, tipləri, növləri və onların təzahür formaları, dilin leksik alınmalar hesabına zənginləşməsi yolları, digər dilə təsiri kimi nəzəri biliklərə əsaslanır. Qeyd olunanları hər iki xalqın tarixi, mədəni, iqtisadi, sosial və siyasi əlaqələr kontekstində araşdırmaq türkiizmlərin qrafik, fonetik, morfoloji və semantik mənimsənilmə dərəcəsinin təyin olunmasına, həmin türkiizmlərin fransız dilində söz yaratma imkanlarının aşkar olunmasına və fransız dilinin lüğət tərkibində əhəmiyyətli mövqe tutmuş ümumişlək türk mənşəli sözlərin işlənmə sahəsi üzrə bölgüsünün aparılmasında müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işi çərçivəsində tədqiq olunmuş və fransız dilinin zənginləşməsində mühüm rol oynayan türkiizmlərin seçilməsi, onların tematik, tarixi və etimoloji aspektdən araşdırılaraq mini lüğət şəklində toplanması əyani vasitə kimi istifadəyə yararlıdır. Eyni zamanda türkiizmlərdə baş verən qrafik, fonetik, morfoloji və semantik dəyişikliklərin araşdırılması bu mövzu ilə bağlı milli auditoriyalarda aparılan tədrisdə yardımçı vəsaitlərdən biri hesab edilə bilər. Əldə olunmuş nəticələr fransız və türk dillərinin leksikologiyası, üslubiyyəti və dil tarixi kimi məsələlərin praktik və nəzəri şəkildə tədris olunması ilə yanaşı ikidilli lüğətlərin yazılmasında da istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektı fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin linqvistik xüsusiyyətlərinin araşdırılması prosesində müşahidə olunan fonetik, qrafik, semantik və morfoloji dəyişikliklər və eyni zamanda bu leksik alınmaların uyğunlaşmasında mühüm rol oynayan və hər iki dilin sistemində mövcud olan fərqli linqvistik xüsusiyyətləri müqayisəli təhlil üsulu ilə tədqiq edilməsidir.

Tədqiqatın predmeti. Türk dilindən fransız dilinə bilvasitə və bilavasitə yollarla keçən türk mənşəli sözlərin linqvistik xüsusiyyətlərinin araşdırılmasından ibarətdir.

İşin aprobasiyası. Dissertasiya işinin bəzi müddəaları barədə Fransız dili kafedrasının iclaslarında hesabat şəklində məruzələr edilmiş, işin əsas nəticələri barəsində iki məqalə nəşr olunmuşdur. "Dilin lüğət tərkibinin yaranması və inkişafında alınma sözlərin rolu" adlı birinci məqalədə alınma sözlərin bir dildən digər dilə keçmə üsulları, həmin dilin linqvistik qanunlarına uyğunlaşması və ya həmin dilin lüğət tərkibindən çıxması üsulları və bir sıra dilçi alimlərin alınma sözlər barəsində fikirləri öz əksini tapmışdır. İkinci məqalə isə "Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərdə qrafik dəyişikliklər və fonetik uyğunlaşmalar" adlanır. Məqalədə Hind-Avropa dil ailəsinin Roman dil qrupunda analitik dil sistemində daxil olan fransız dili ilə Ural-Altay dil ailəsinin Altay dil qrupunda aqqlütinativ dil sistemində aid olan türk dili arasında sözlərin alınması prosesində baş verən orfoqrafik, fonetik, morfoloji və semantik dəyişikliklər araşdırılaraq hər iki dilin spesifik xüsusiyyətləri aşkar olunmuşdur.

Dissertasiyanın strukturu. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə mövzunun seçilməsi, aktuallığı, tədqiqatın elmi yeniliyi, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın obyekt və predmeti, dissertasiyanın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti göstərilmiş, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar qeyd olunmuş, dissertasiyanın aprobasiyası və strukturu barədə məlumat verilmişdir.

Dissertasiyanın "Dilin lüğət tərkibinin yaranması və inkişafında alınma sözlərin rolu" adlı birinci fəslə dörd yarım fəsildən ibarətdir. Dilin yaranması və zənginləşməsi yolları, leksik alınmalar və onların növləri, onların obyekt dilə keçmə üsulları,

mənimsənilməsi və dildən çıxması yolları, eyni zamanda dilin zənginləşməsində qrafik, fonetik, qrammatik və leksik mənimsəmələrin və kalkaların rolu kimi məsələlərə toxunulmuşdur. Eyni zamanda alimlərin dil əlaqələrinin yaranması və növləri, leksik alınmaların başqa dilə keçmə üsulları, obyekt dilə uyğunlaşması və onların dilin zənginləşməsində rolu barəsində fikirləri təhlil olunmuşdur.

Dissertasiyanın ikinci fəslı "Fransız dilində işlənən türk mənşəli sözlərin linqvistik xüsusiyyətləri" adlanır. Dörd yarımfəsildən ibarət olan ikinci fəsil türk dilindən fransız dilinə keçmiş türkiizmlərdə baş verən qrafik dəyişiklik, fonetik assimilyasiya, morfoloji və semantik dəyişikliklər kimi məsələlərin araşdırılmasına həsr olunub.

"Türk mənşəli sözlərin fransız dilində işlənmə yeri" adlı üçüncü fəsil üç yarımfəsildən və üçüncü yarımfəslin özü isə on bir bölmədən ibarət olmaqla türklərin fransızlarla münasibəti tarixindən, birbaşa və dolaylı yollarla fransız dilinə keçmiş türk mənşəli sözlərin seçilməsi və həmin türkiizmlərin işlənmə sahələri üzrə təsnifatı kimi məsələlərin araşdırılmasına yönəlib.

Dil əlaqələrinin yaranması, tipləri, təzahür formalarının araşdırılması, alınma sözlərin dili zənginləşdirməsi, hər iki dilin sözləri alınma prosesində spesifik cəhətlərinin aşkara çıxarılması, hər iki ölkə arasında tarixi, mədəni, iqtisadi, sosial və siyasi əlaqələrə nəzər yetirmək, türkiizmlərin fransız dilində orfoqrafik, fonetik, morfoloji və semantik mənimsənilmə dərəcəsinin təyin edilməsi, birbaşa və dolaylı yollarla türkiizmlərin tarixi-etimoloji planda araşdırılması, fransız dilinin lüğət tərkibində əhəmiyyətli mövqe tutmuş ümumişlək türk mənşəli sözlərin işlənmə sahəsi üzrə bölgüsünün aparılması kimi məsələlər dissertasiyanın daxilində ətraflı şəkildə araşdırıldıqdan sonra əldə olunan nəticələr tədqiqatın "Nəticə" hissəsində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqat işinin ərsəyə gəlməsində istifadə olunmuş elmi ədəbiyyat, lüğət və saytların siyahısı dissertasiyanın sonunda "İstifadə olunmuş ədəbiyyat" bölməsində öz əksini tapmışdır.

I FƏSİL

DİLİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN YARANMASI VƏ İNKİŞAFINDA ALINMA SÖZLƏRİN ROLU

1.1. Dilin yaranması və zənginləşməsi yolları

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin müxtəlif aspektlərdən araşdırılması hər şeydən öncə dilin yaranması və onun cəmiyyətdə rolu, inkişaf yolları, dil əlaqələrinin müxtəlifliyi, leksik alınmaların dilin zənginləşməsində rolu, onların obyekt dilə daxil olması və mənimsənilməsi prosesi və bu prosesdə müşahidə olunan fonetik, qrafik və semantik uyğunlaşma və dəyişikliklər, leksik alınmaların mənşəyinin təyin olunması üsulları tədqiqat işimizin birinci bölməsində araşdırılması zəruri olan mövzulardır.

Tarixi inkişafın qanunauyğunluqlarını özündə əks etdirən dil insanlar arasında zəruri ünsiyyət vasitəsidir və ictimai hadisədir. Dilin yaranması və inkişafı şüurun və təfəkkürün yaranması və inkişafından asılıdır və təfəkkür prosesinin maddi əsasını təşkil edir. Lakin, buna baxmayaraq fikrin ifadə aləti kimi dil lüğəvi və qrammatik vahidlərdən, təfəkkür isə məfhumlar və hökmlərdən istifadə edir. İnsanlar arasında ünsiyyət yaratmaqda, fikir mübadilələrinin reallaşmasında, əşya və ya hadisələrin adlandırılmasında mühüm rola malikdir. Tarixi tədqiqatlara nəzər salsaq görərik ki, dilin yaranmasına dair müxtəlif nəzəriyyələr irəli sürülmüşdür. İrəli sürülmüş nəzəriyyələr mahiyyətinə görə fərdi və ictimai nəzəriyyələrə bölünür. İctimai nəzəriyyələrdən fərqli olaraq fərdi nəzəriyyələr dilin yalnız bir cəhətini ekspressivliyini nəzərə alır və dilin ən önəmli rolu olan kommunikativlik funksiyasına diqqət yetirməməsi nəticəsində bu nəzəriyyə özünü doğrulda bilmədi və özlüyündə səs təqlidi və nidalar nəzəriyyəsini cəmləşdirirdi. İctimai nəzəriyyə isə dili ünsiyyət vasitəsi kimi şərh edərək onun yaranma səbəblərini aydınladırmağa cəhd göstərmələrinə baxmayaraq dilin kommunikativliyini geniş və tutarlı faktlarla izah edə bilməmişdir. Bu nəzəriyyə özündə əmək hıçqırıqları, jestlər, ictimai razılaşma və günəş nəzəriyyələrini cəmləşdirir. Humbolt, Ştayntal, Potebnya, Boduen de Kurtene,

F. Sövsür öz əsərlərində dil və nitqi bir-birindən ayırmışlar. Onların fikrincə dil xalq tərəfindən yaradılır və ünsiyyət vasitəsinin normallaşmış sistemidir. Nitq isə dilin ünsiyyət prosesində tətbiqidir, fikrin dil vasitəsi ilə ifadəsidir. Onun əsas funksiyası fikirləri, hissləri işarələr vasitəsilə ötürməkdir. Nitq fərdi təfəkkürlə, dil isə ictimai təfəkkürlə bağlıdır. Assosiyalaşma və bilib tanıma mexanizmləri nitqin yaranmasında mühüm rol oynayaraq dildə sözlərin yaranmasına gətirib çıxarır və söz məfhumun işarəsi hesab olunur. Söz dilin leksik tərkibini təşkil edən əsas lüğəvi vahiddir. Dildə sözün başlıca rolu ad olmaqdır. Belə ki, dildəki sözlər hər hansı bir əşya, hadisə, hərəkət, keyfiyyət və əlamətin miqdarının adını bildirir. Söz hər hansı bir dilin öz daxili qayda-qanunları əsasında yaranmaqla müəyyən səs, yaxud səs kompleksinə və mənaya malik olan dil vahididir. Dilin lüğət tərkibinin inkişafı bütövlükdə dilin inkişafı deməkdir. Dilin öz daxili imkanları hesabına lüğət tərkibinin zənginləşməsi leksik, semantik, morfoloji, sintaktik yolla yaranan yeni söz və ifadələr hesabına, dialekt və şivələr hesabına, kalka üsulu ilə, fonetik dəyişmə hesabına sözlərin müəyyən tarixi inkişaf prosesində mənasını dəyişərək yeni mənə kəsb etməsi hesabına eyni zamanda düzəltmə və mürəkkəb sözlərin sadələşməsi hesabına baş verir. Dilin inkişaf prosesində müəyyən miqdarda köhnəlmiş söz ünsiyyət zamanı dilin lüğət tərkibindən çıxır, eyni zamanda dilin öz daxili imkanları və ya başqa dillərdən alınan sözlər hesabına yeni sözlərin yaranması halları özünü büruzə verir.

Bəşər övladı hələ qədim zamanlardan bir-biri ilə istər siyasi, istər iqtisadi, istərsə də mədəni və coğrafi areallarda qarşılıqlı əlaqədə olmuşlar. Cəmiyyətin ən mühüm ünsiyyət vasitəsi olan dil müxtəlif xalqlar və millətlər arasında müxtəlif təmasların yaranması, formalaşması və inkişafında əvəzedilməz rola malikdir.

Dilin əlaqə tiplərinin müxtəlifliyi onların digər dilə təsirində müxtəlif formalarda təzahür edir. Müxtəlif dillər arasında əlaqələr özünü həm şifahi, həm də yazılı formalarda büruzə verir. Şifahi əlaqələr ya bir ərazidə, ya da yaxın sərhədlərdə qonşuluq şəraitində yaşayan müxtəlifdilli xalqlar arasında baş verir. Şifahi yolla alınan sözlər obyekt dilin fonetik və qrammatik quruluşuna daha tez yatır və yazılı dil əlaqələrinə nisbətən daha tez mənimsənilir. Yazılı formada alınan sözlər dildə

tədricən dərk edilir, obyekt dilin qrammatikasına uyğunlaşdırılaraq dilin leksikasını zənginləşdirir.

İstər şifahi, istərsə də yazılı təzahür formaları ikidillilik və çoxdillilik məsələsində özünü qabarıq şəkildə biruzə verir. Bildiyimiz kimi, ikidillilik ən azı iki dilin (A-B), çoxdillilik isə müxtəlif dillərin (A-B-C-..) bir birinə qarşılıqlı təsiri nəticəsində yaranır və ikidilliliyin kontaktlı və kontaktsiz növləri bir-birindən fərqləndirilir. Kontaktlı ikidillilik iki xalqın gündəlik və daimi təması şəraitində yaranır, sabit dil hadisəsi hesab olunmaqla nəsildən nəslə ötürülür, lakin, kontaktsiz ikidillilik ikinci dilin öyrənilməsi ilə həyata keçir [4, s.14-30]. B.V.Qornunq 1952-ci ildə çap etdirdiyi " Dillərin bir-birinə qarşılıqlı təsirinin tipləri və formaları " adlı məqaləsində kontaktlı və kontaktsiz dillərarası əlaqələrin üç növünü qeyd etmişdir :

- 1) müxtəlif strukturlu dillər arasında əlaqələr;
- 2) qrammatik quruluşuna və leksik tərkibinə görə bir-birindən uzaqlaşmış qohum dillər arasında əlaqələr;
- 3) struktur cəhətdən böyük oxşarlığı olan və kök elementlərində böyük kəmiyyət eyniliyi olan yaxın qohum dillər arasındakı əlaqələr [15, s. 134].

L.İ. Barannikova dillərarası əlaqənin aşağıdakı formalarını fərqləndirir :

- 1) strukturları həm tipoloji və material cəhətdən fərqlənən iki dil arasında əlaqələr;
- 2) öz struktur quruluşlarında material birliyi olan və tipoloji cəhətdən birliyi olan iki dil arasındakı əlaqələr;
- 3) struktur cəhətdən müxtəlif olan dillərin dialektləri arasında əlaqələr;
- 4) bir dilin dialektləri arasında olan əlaqələr [15, s.138].

Müxtəlif dillərin qarşılıqlı təsir məsələsinə gəldikdə isə bu proses müxtəlif formalarda baş verə bilər. Belə ki, tarixi, siyasi, mədəni və iqtisadi cəhətdən müəyyən gücə sahib olan bir xalqın dili daha çox aparıcı mövqeyə malik olur və özündən aşağı inkişaf etmiş xalqın dilinə təsiri daha güclü və tez formada baş verir və özlüyündə dominantlıq qazanmış dilə çevrilir və dilçilər bu hadisəni müxtəlif səbəblərlə izah edirlər :

- dominant dilin istifadə sahəsi genişdir

- dominant dilin rəsmi üslubu formalaşır
- dominant dil əsas ünsiyət vasitəsi olduğundan digər dillərin daşıyıcıları onu öyrənməli və danışmalı olurlar
- dominant dilə tərcümələr edilir [7, s.12].

1.2. Leksik alınmalar və onların növləri, onların obyekt dilə keçmə üsulları, dildə mənimsənilməsi və çıxması yolları

Hər hansı bir dilin inkişafı onun morfoloji-sintaktik, üslub imkanlarının genişlənməsi və lüğət tərkibinin artması hesabına baş verir və bu proses dilin bütün səviyyələrində özünü göstərir. Leksik səviyyədə müşahidə olunan inkişaf dilin daxili imkanları hesabına və leksik alınmalar hesabına baş verir. Dilin öz daxili imkanları hesabına lüğət tərkibinin zənginləşməsi ümumxalq dilindən, dialektlərdən alınaraq ədəbi dildə işlədilən, sözdüzəldici şəkilçilər, söz birləşmələri vasitəsi ilə kalka yolu ilə yaradılan sözlər hesabına baş verir [14, s.3-4]. M.K. Braçina alınma sözlərin dilə daxil olması və mənimsənilməsi prosesində ekstralingvistik və intralingvistik amillərin rolunu xüsusi vurğulayır. O, bir xalqın digərinə mədəni təsiri, ölkələr arasında şifahi və yazılı əlaqələrin olması, bu və ya digər dilin öyrənilməsinə marağın artması, mənbə rolu oynayan dilin nüfuzu, yeni sözü qəbul edən ictimai mühitin dil mədəniyyəti, müəyyən təbəqələrin digər ölkənin mədəniyyəti ilə maraqlandırmasını şərtləndirən amilləri ekstralingvistik amillər hesab edir. Yeni əşya və yaxud varlıq üçün doğma dildə ekvivalent sözün olmaması, ifadə olunan anlayışla ifadə vasitəsi arasındakı vəhdətin qırılması, lüğət vahidlərinin kommunikativ polisemiyanın və omonimiyanın aradan götürülməsi ilə ifadə olunan aydınlığın saxlanması və inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş səyin olması, bəzi mənə çalarlarını ayırd etmək üçün onları müəyyən sözlər ilə bağlayaraq fərqləndirmək ehtiyacının olması, ekspressivliyə olan tendensiya, sözləri qəbul edən dildə alınma sözlər ilə yeni struktur tipli sözlərin olması, tərkib elementlərindən birinin atılması ilə xarakterizə olunan sözlərin qəbul edən dildə mövcud olması, doğma dilin imkanlarından istifadə edərək

alınma sözdən yeni söz düzəltmək imkanın olmaması və s. kimi amilləri intralingvistik amillər hesab edir [15, s.137-138].

Bir qrup dilçi alimlər alınma sözləri alınma əşya və məfhumlarla əlaqəsinə, mənbə ilə bilavasitə və bilvasitə ilə əlaqəsinə, keçmə tarixinə, mənacə dəyişməsi müxtəlifliyinə görə iki qrupda fərqləndirirlər:

1. Xalis alınma sözlərin obyekt dildə tez- tez işlədilərək vətəndaşlıq hüququ qazanmış, xalq dilinə keçən sözlər;

2. Xalis alınma olub lakin xalq dilində işlənməyən sözlər.

Alınma söz obyekt dilin müəyyən qrammatik kateqoriyasına aid olmalı, mənacə müstəqil olmalı, obyekt dilin sözləri ilə dublet yaratmamalıdır və həmin dildə ən azı iki müxtəlif janrda işlədilməlidir, alınma söz öz mənbəyində hansı mənada işlədilsə alan dildə də həmin mənada düzgün və dəqiq işlədilməlidir, alan dildə danışan və yazanlar yəni obyekt dilin daşıyıcıları tərəfindən anlaşılmalıdır və onların işlədilməsi üç amillə şərtlənir :

1. Alınma sözün alan dildə adı olan və ya adı olmayan əşya və ya hadisəni ifadə etməsi ilə;

2. Həmin dilin qrammatik, fonetik və orfoqrafik qaydalarına uyğunlaşması şərti ilə;

3. Alınma sözün obyekt dilin hər hansı leksik layına aid olması şərt ilə [9, s.145-146].

A.A.İvanitskaya görə alınma sözlərin mənimsənilməsi üç mərhələdən keçir:

1) əcnəbi sözün qəbul edən dildə işlədilməsi mərhələsi. Bu mərhələdə alınma sözün işlədilməsi epizodik, təsadüfi xarakter daşıyır və işlədilən əcnəbi element hələ qəbul edildiyi dilin leksik sisteminə daxil olmur;

2) əcnəbi dil elementinin yeni sistem tərəfindən qəbul olunması mərhələsi. Bu mərhələdə qəbul edən dilin əsas leksik vahidləri ilə birlikdə yeni söz nisbətən kiçik olan müəyyən leksik qrupların tərkibinə daxil olur. Bu andan etibarən onu alınma söz hesab etmək olar;

3) inteqrasiya mərhələsi olan üçüncü mərhələdə alınmış element qrammatik, fonetik və semantik cəhətdən elə assimilyasiyaya uğrayır ki, onun mənşəyi unudulur

və ünsiyyət prosesində ünsiyyət iştirakçıları tərəfindən onun əcnəbiliyi hiss olunmur və artıq bu əcnəbi element etimoloqlar üçün maraq obyektinə çevrilir [15, s.140-141].

Digər bir dilçi İ.Q.Çanturiya söz alınması prosesində üç mərhələni xüsusi vurğulayır:

1) daxil olma mərhələsi-bu vaxt həlledici amillər ekstralingvistik və intralingvistik amillər hesab olunur;

2) uyğunlaşma mərhələsi- bu zaman söhbət fonetik, qrafik və qrammatik adaptasiyadan gedir;

3) Həlledici mərhələ-bu vaxt fonetik, qrafik, qrammatik cəhətdən mənimsənilmiş sözlər alan dilin leksik semantik strukturuna tamamilə daxil olur.

Mənbəyinə görə alınma sözlər bilavasitə (birbaşa) və bilvasitə (dolaylı) olur. Bilavasitə alınma sözlər bir dildən digərinə birbaşa, başqa bir dilin vasitəçiliyi olmadan keçir. Bilvasitə alınma sözlər isə obyekt dilə başqa bir dilin vasitəçiliyi ilə keçir.

Dilçilər müxtəlif dövrlərdə dilin lüğət tərkibinə daxil olan leksik alınmaların müəyyənləşdirilməsi meyarlarına dair fərqli fikirlər irəli sürmüşdülər. A. Rona-Taşın fikrincə leksik alınmaların müəyyənləşdirilməsi zamanı dövrləşdirmə aparılmalı və həmin alınmalar dövrlər üzrə ayrı-ayrılıqda müəyyənləşdirilməlidir [23, c.31-45].

R.A.Yunaleyeva lüğət fondunun tematik qruplara bölünməsinə, eyni zamanda sözün ilkin mənası, onun dildə istifadə olunmasının xronoloji həddlərini, semantik dəyişmələrini, birləşmə xüsusiyyətlərini, areal-funksional və üslub statusunu araşdırmağı təklif edir [24, c.6].

V.İ.Rassadin isə leksik alınmaların fərqləndirilməsinə dair beş meyar irəli sürür:

1. İfadə və məzmun planına görə eynilik. Bu mərhələdə V.İ.Rassadin sözün bir neçə dildə həm fonetik, həm morfoloji, həm də semantik cəhətdən üst-üstə düşməsinə ayrıca meyar hesab edir.

2. Fonetik meyar. Müəllif fonetik meyarla sözlərin fərqli səs cildini əsas götürür.

3. Etimoloji-morfoloji meyar. Müəllif bu meyarda, etimoloji-morfoloji məsələlərin leksik və qrammatik səviyyədə araşdırılmasının mümkünlüyünü bildirir.

4. Dilin mənşəcə öz sözünün varlığı. Dilin mənşəcə öz sözünün varlığı həmin sözün sinonim, dubleti, variantı kimi çıxış edə biləcək leksik alınmaların müəyyənləşdirilməsidir.

5. Semantik meyar. Leksik semantik meyar isə, kök və morfemin alınma olub olmaması, sözün mənaları, derivasiya və distribusiyaya imkanları, sinonimlər, omonimlər, antonimlər, sözlərin derivatlarının, polisemantikliyinin araşdırılması kimi mühüm məsələləri leksik-semantik, fonetik və qrammatik səviyyədə araşdırılmasını irəli sürür [22, c.5].

Leksik alınmaların müəyyənləşdirilməsi meyarlarına dair aparılmış tədqiqatları nəzərə alaraq belə bir nəticəyə gələ bilərik: dilin lüğət fondu tematik qruplara bölünərək hər bir tematik qrupa daxil olan sözlər arasında leksik alınmalar seçilir və həmin leksik alınmalar onların təyin edilmə meyarları əsasında müəyyənləşdirilərək genoloji təsnifatı verilir.

Leksik alınmaların digər dilə keçməsinin əsas səbəbi dil əlaqələridir ki, bu da özlüyündə yuxarıda qeyd olunduğu kimi kontaktlı və kontaktsiz rabitə nəticəsində leksik alınmalara bölünür. Kontaktlı rabitə kəsilən kontaktlı və daimi kontaktlı rabitə olmaqla iki qrupa bölünür. İki və daha artıq dilin iştirak etdiyi daimi kontaktlı rabitədən fərqli olaraq kəsilən kontaktlı rabitədə iki dil iştirak edir. Areal amili kontaktlı rabitədə mühüm rola malikdir. Müəyyən bir daşıyıcıları yaşadıkları ərazi ilə həmsərhəd regionlarda yaşayan başqa dil daşıyıcıları ilə kontaktlı rabitədə olur. Bu prosesdə əlaqələrin güclü olması sözlərin bir dildən digər dilə keçməsinə intensivləşdirir. Müəyyən tarixi mərhələlərdə baş verən hadisələrdən asılı olaraq əlaqələr zəiflədikdə bu prosesin intensivliyi də zəifləmiş olur. Əlaqələr tamamilə kəsildiyi halda əvvəlki dövrdə digər dilə keçmiş sözlərin bir qismində mənimsənilmə prosesi tam reallaşa bilmir. Baş verən siyasi-iqtisadi hadisələr kəsilən və bərpa olunan kontaktlı dil əlaqələrinə mütləq şəkildə təsir göstərir. Lakin, daimi xarakterli kontaktlı dil əlaqələri eyni dövlət ərazisində, eyni regionda yaşayan müxtəlif dil daşıyıcıları arasında baş verir. İkidillilik, tərcümə və çoxdillilik kontaktsiz rabitə nəticəsində leksik alınmaların yaranmasına səbəb olur.

1.3. Dilin zənginləşməsində qrafik, fonetik, qrammatik və leksik mənimsəmələrin rolu

Dilin zənginləşməsində mühüm rol oynayan leksik alınmaların obyekt dildə mənimsənilməsi prosesi fonetik, qrammatik və leksik-semantik səviyyədə araşdırılmalıdır. Leksik alınmaların assimilyasiya prosesinə obyekt və mənbə dilin daxili qanunları, onların digər dilə keçmə dövrü, işlənmə dairəsi kimi amillər də təsir göstərə bilər. Assimilyasiya dərəcəsinə görə leksik alınmalar iki qrupa bölünür: Birinci qrupa *kxenizm / xénism* adlandırılan (yunan mənşəli olan *xenos* “xarici” deməkdir) leksik alınmalar daxildir. Bu tip alınmalar obyekt dildə az assimilyasiya olunmuş alınmalardır, gündəlik danışq dilində az işlənən və daha çox xüsusi dillərdə rast gəlinən sözlərdir və bu tip sözlərin tamamilə əcnəbi söz olması ünsiyyət prosesində hiss olunur. İkinci qrupa tamamilə fonetik və morfoloji assimilyasiyaya məruz qalmış alınmalar daxildir və bu tip assimilyasiyaya məruz qalmış leksik alınmalara gündəlik danışq dilində daha çox rast gəlinir. Assimilyasiyanın ən yüksək göstəricisi həmin leksik alınmalar obyekt dildə düzəltmə sözlər və frazeoloji ifadələr əmələ gətirə bilməsidir. *Clown-clownesque, clownerie; sport- sportif, sportivité- faire du sport; soviet- soviétique, franco-soviétique, soviétiser, soviétisme; interview- interviewer, prendre une interview, donner une interview* və s. kimi sözləri buna nümunə göstərə bilərik.

Leksik alınmaların fonetik xüsusiyyətlərinin mənimsənilməsi hadisəsi *fonetik uyğunlaşma* və *fonetik mənimsənilmə* kimi iki mühüm prosesdə öyrənilməlidir. Dildə qrafemlə səs arasındakı müəyyən qarşılıqlı uyğunluq mövcuddur ki, bu da özünü müxtəlif şəkildə birüzə verir. Dildə müvafiq səs qarşılığı olan işarələr birləşərək bir səs əmələ gətirir.

Fonetik mənimsənilmənin aşağıdakı təzahür formaları müəyyənləşdirilib:

1. Dildə olan fonemin həmin dilin normalarından kənara çıxan mövqedə işlənməsi;
2. Dildə olmayan, lakin, mənşəcə kök dildə, yaxud, qohum dillərdə fonemin olması;

3. Dildə olmuş, lakin, onun müəyyən inkişaf mərhələsində fonetik sistemdən çıxmış fonemin leksik alınmalarda işlənməsi

4. Dil daşıyıcılarının artikulyasiya imkanına yad olmayan fonemin yaxud səslərin leksik alınmalarda işlənməsi

5. Dilə məxsus fonemlərin dilin normalarından kənara çıxan fonem birləşmələrində işlənməsi [1, s.25].

Bir sıra leksik alınmalar obyekt dildə qrammatik seqmentasiyaya uğrayır. Leksik alınmanın tərkibində dilə keçmiş şəkilçinin obyekt dildə söz yaradıcılığında iştirak etməməsi həmin şəkilçinin qrammatik mənimsənilməməsi hesab olunur. Tərkibində digər dilə aid şəkilçi olan leksik alınmalar üç cəhətdən fərqləndirilməlidir. Birinci cəhətə görə tərkibində yad şəkilçi olan və başqa dildən müstəqil söz kimi qəbul edilmiş leksik alınmalar sadə sözlər hesab olunur. İkinci fərqli cəhət tərkibində yad şəkilçi olan, mənbə dildən müstəqil söz kimi qəbul edilmiş leksik alınmadakı kök morfem obyekt dildə ayrıca lüğət vahidi kimi işlənirsə, leksik alınma düzəltmə söz hesab olunur. Üçüncü fərqləndirici əlamət isə tərkibində şəkilçi olan, mənbə dildən müstəqil söz kimi qəbul edilmiş leksik alınmadakı kök morfem obyekt dildə lüğət vahidi kimi işlənirsə, lakin, şəkilçi obyekt dilin öz sözlərinə və alınmalarına birləşərək söz yaradıcılığında iştirak etmirsə bu zaman leksik alınma sadə söz hesab olunur. Dilçilər tərəfindən alınma şəkilçilər üzrə aparılmış tədqiqatlar onların aşağıdakı özlərinə məxsus və xarakterik cəhətləri müəyyənləşdirməyə şərait yaradır:

- alınma şəkilçi yalnız leksik alınmaların tərkibində işlənir
- alınma şəkilçi yalnız leksik alınmaların tərkibində işlənir və həmin şəkilçilər bəzi leksik alınmalarda dilin öz şəkilçiləri ilə əvəz oluna bilər
- alınma şəkilçi dildəki başqa alınma sözlərə birləşərək yeni söz yarada bilər
- alınma şəkilçi etimon və ya mənbə dildəki funksiyasını dəyişir və bu zaman başqa nitq hissəsi əmələ gətirə bilər.

Obyekt dildə leksik alınmanın mənimsənilməsi onun həmin dildə işlənməsinin qəbul olunmasıdır. Dildə işlənmə dərəcəsinə görə leksik alınmalar bir-birindən fərqləndirilir. Bu fərqləndirici proses sözün hansı leksik-semantik laya aid olması prosesinin aydınlaşdırılmasından asılıdır. Xüsusi dil hadisəsi hesab olunan leksik

mənimsənilmə obyekt dilin leksik sistemində baş verən keyfiyyət dəyişmələri ilə səciyyələnir. Leksik alınmaların semantik təkamülünün mənbə dildə əlaqə xüsusiyyətləri aydınlaşdırılmalı və mənbə dildən fərqli xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilməlidir. Sözü bir dildən digərinə keçərək müəyyən semantik dəyişikliklərə məruz qalıb yenidən mənbə dilə qayıtması prosesi də müşahidə olunur. Bu tip alınma sözlər əks leksik alınmalar hesab olunur və bu zaman üç müxtəlif dil hadisəsi aşkarlanır:

- mənşəcə dilin özünə aid olan söz qismən dəyişikliyə məruz qalaraq dilə qayıdır və alınma vahid kimi qəbul olunur;
- mənşəcə dilin özünə aid olan söz həm fonetik, həm də semantik dəyişikliyə uğrayaraq dilə qayıdır və leksik alınma kimi qəbul olunur;
- mənşəcə dilin özünə məxsus olan söz heç bir dəyişikliyə uğramadan dilə qayıdır, arxaik semantik leksik alınma kimi qəbul olunur və yalnız xüsusi mətnə işlənir.

Müxtəlif dövrlərdə alınma sözlər barəsində müxtəlif fikirlər irəli sürülərək progressiv və regressiv münasibətlər bəslənilmişdir. Bir sıra tədqiqatçılar alınma sözlərin əleyhinə çıxır və bu prosesi dilin korlanması prosesi hesab edirdilər. Bu prosesdə *Pürizm* cərəyanını xüsusi qeyd etmək lazımdır. *Pürizm* latınca *purus* sözündən götürülmüşdür və təmiz deməkdir. Birinci məna ciddi əxlaq, bəzən nümunəvi təmizliyə cəhd etmək, ikinci məna isə, dilin başqa dilə məxsus element, neologizm və vulqarizmdən təmizləməyə cəhd etmək anlamında işlənir. Pürizm zövqə uyğun olaraq dilin subyektiv şəkildə estetik dərk olunmasıdır. Bundan əlavə V.İ. Leninin “Об очистке русского языка” adlı məqaləsində ana dilin təmizliyi və müstəqilliyi uğrunda və eyni zamanda lüzumsuz və həddən çox əcnəbi sözlərin dilin korlanmasına qarşı mübarizə aparmağa səsləyir [44].

1.4. Kalkalar

“Kalka” sözü fransız mənşəli olub “üzünü köçürmək” mənasını ifadə edir və söz yaradıcılığının bir forması hesab olunur. Kalkalar, dilin daxili imkanları hesabına

kənar dil vahidlərinin təsiri ilə yaranan dil vahidləridir. L.K. Latışev və A.A. Reformatiskinin fikrincə kalka morfemlərin hərfi tərcüməsidir [3, s.15]. Tərcümə dil əlaqələrinin spesifik forması olmaqla leksik alınmaların dilə gətirilməsi üsullarından biridir. Tərcümə yolu ilə obyekt dilin zənginləşməsi prosesində tərcümənin formaları və növləri nəzərə alınmalıdır. Tərcümənin şifahi, yazılı və maşın tərcüməsi olmaqla üç forması var. Bədii-tərcümə, ictimai-siyasi tərcümə, elmi-texniki, rəsmi və işgüzar mətnlər üzrə tərcümənin hər bir dörd növü nəzərə alınmalıdır [10, s.20]. Kalkalar morfoloji, semantik və frazeoloji olmaqla üç qrupa bölünür. Morfoloji kalka yeni mənanı mürəkkəb sözlərin və ya terminlərin hərfi tərcüməsi yolu ilə alır. Məsələn:

-centre jarden- garden jarden

-honeymoon-lune de miel

-to fall in love- tomber en amour

Semantik kalka sözün mənasını artıq dildə həmin sözün mövcud forması ilə əlaqəli şəkildə əldə edir. Məs: gradué (graduate) –diplômé

Frazeoloji kalka isə yeni mənanı dildə artıq kök salmış terminlərin və məcazlaşmış ifadələrin tərcüməsi yolu ilə əldə edir. Məs: This is not my cup of tea! - Ce n'est pas ma tasse de thé !- *Bu mənim içə biləcəyim çay deyil* yəni bu mənim üçün çox azdır mənasında işlənir (Très peu pour moi) Don't even think about it- N'y pense même pas, pas la peine d'y penser- hərfi tərcümədə *bu barədə düşünməyə dəyməz* mənasına lakin ifadə etdiyi məna isə sən hər zaman qaça bilərsən mənasını ifadə edir (Tu peux toujours courir); Hydrargyre- vif-argent.

II FƏSİL

FRANSIZ DİLİNDƏ İŞLƏNƏN TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN LİŊVİSTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

2.1. Qrafik dəyişiklik

Hind-Avropa dil ailəsinin Roman dil qrupuna daxil olan fransız dili analitik dil, Ural-Altay dil ailəsinin Altay dil qrupuna daxil olan türk dili isə aqqlütinativ dil sisteminə daxildir. Türk dilində 29 hərf və 29 səs, fransız dilində isə 26 hərf, 36 fonem (16 sait, 17 samit və 3 yarım samit səs) və 103 fonogram var. Bura əlavə olaraq qeyd etmək istərdim ki, XVII əsrə qədər Azərbaycan və Anadolu türkcəsi ayrı-ayrılıqda yox, vahid şəkildə olub. Lakin, XVII əsrdən etibarən hər iki dildə artikulyasiya fərqləri yaranır. Ahəng qanunu, samitlərin assimiliyasyası, kök və şəkilçilərin xüsusi quruluşuna malik olması, qrammatik cins kateqoriyası olmaması, qoşmalar sözün sonuna əlavə olunması, sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilərin sırasının möhkəm qanunauyğunluğa tabe olması, kök sözlərin heç bir şəkilçi qəbul etmədən işlənmə bilməsi, söz və söz birləşmələrinin cümlədəki sabit sıralığı, təyinin təyin olunan sözdən əvvəl gəlməsi və onlar arasında uzlaşma qaydasının olmaması, tamamlığın tamamladığı sözlərdən əvvəl gəlməsi, artiklın olmaması kimi xüsusiyyətlər türk dillərinin xarakterik xüsusiyyətdir [17, s.15-20].

Cümlədəki sözlərin sırası müəyyən faktorlarla müəyyənləşir. Kontekstə daxil olan cümlələr bir-biri ilə müxtəlif üsullarla birləşir və onların arasında müəyyən əlaqə mövcud olur və bu əlaqənin xarakteri söz sırası ilə şərtlənir [2, s.186]. Cümlədə söz sırası fransız dilində SVO kimi olduğu halda türk dilində isə SOV şəklində olur.

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərdə qrafik dəyişiklik sistemli şəkildə baş verir. Fransız dilində bir neçə hərfle yazılan bir səs və ya fonem türk dilində yalnız bir hərfle ifadə olunur.

Məs:guichet [gijɛ]-gişə [gijɛ]

douille [duj]-duy [duj]

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərdə baş verən qrafik uyğunlaşmalar bunlardır:

Ay – ail –saray- sérail

g- g və ya gh- ağa- agha

c- dj- sancak- sandjak

ı-i – rakı- raki

ç- tch- çarşaf-tcharchaf

ş-ch – paşa- pacha

u- ou – musakka – moussaka

ü-u- müezzin- muezzin

y- i- havyar- caviar

z-s- kazak- casaque

uy-ouï - uygur- ouïghour

k-k və ya yaxud que- çubuk – chibouque yaxud chibouk

Bəzi sözlərdə samitlərin qoşalaşması baş verir:

efendi- effendi yaxud efendi

hamam- hammam

musakka- moussaka

Bəzi sözlər türk dilində bitişik yazıldığı halda fransız dilinə keçdikdən sonra tire işarəsi ilə yazılır:

başibozuk- bachi-bouzouk

şiş kebab- chiche-kebab

Baklava, bey, divan, kilim kimi sözlər isə hər hansı bir qrafik dəyişikliyə məruz qalmadan keçən sözlərdir.

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlər fransız dilinə keçdikdən sonra bu sözlərdə baş verən qrafik dəyişikliklər aşağıda göstərilən cədvəldə yerləşdirilmişdir:

Cədvəl 2.1. Qrafik dəyişiklik

	Fransız dili	Türk dili
[e]	ai- train	e- tren

[ɔ]	au- astronaute	o- astronot
[o]	eau- bureau	o- büro
[ɛ̃]	ei- frein	e- fren
[œ]	eu- facteur	ö- faktör
[wa]	oi- goitre	ua- guatr
[u]	ou-douche	u-duş
[ø]	œ- œdème	ö- ödem
[œ]	œu- hors d'œuvre	Ordövr
[wɔ] [ɔ]	uo- quota	o- kota
[g]	gh- ghetto	g- geto
[gi]	gui- guitare	g- gitar
[f]	ph- phare	f-far
[k]	que- musique	k- müzik

Homografik alınmalara gəldikdə isə 83 alınma söz hər iki dildə, yəni fransız və türk dillərində heç bir qrafik dəyişikliyə məruz qalmadan eyni cür yazılır:

Cədvəl 2.2. Homografik alınmalar

Albatros, albinos, argon, aspidistra
bar, baron, baryum, benzol, bermuda, bidon, bikini, boa, bol, bombardon, bonbon
datif, domino, dragon,
erg, hangar
fagot, fanfan, ferment, festival, filtre, formal, frigo
gaz, golf, gril, guarni,
jaguar, jambon, jeton, jüdo
kaolin, kilo, kimono
libido, litr, lumbago
malt, manganin, matador, melon, midi, mini, motif
panel, pastel, pigment, pli, ponton, puma,
revolver, robot, roman, rumba
safari, sauna, silo, sol, stator
tampon, tapir, tapon, tarpan, tergal, terminal, transistor, transit, tripoli, triton, tuba, torero, totem
vamps, vasistas, veto, volt

Bir qism türk mənşəli sözlərin fransız dilinə keçərkən qrafik və fonetik cəhətdən dəyişməsinə baxmayaraq həmin sözlər semantik cəhətdən hər hansı bir dəyişikliyə məruz qalmır:

dolama [dolama] – dolman [dɔl.mã]

köşk [kœʃk] – kiosque [kjɔsk]

karakulak [karakulak] – caracal [ka.ʁa.kal]

tülbent [tylbɛnt] – tulipe [tylip]

osmanlı [osmanlı] – ottoman [ɔ.tɔ.mã]

kerrake [kɛrrakɛ] – caraco [ka.ʁa.ko]

Bundan əlavə fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərdə aşağıdakı tipli orfoqrafik dəyişmələr də, müşahidə olunur:

Dolama- dolman

Keyif- kief

sipahi- spahi

Selâmün aleyküm- salamalec

2.2. Fonetik uyğunlaşma

Fransız dilində mövcud olan açıq è [ɛ] və qapalı é [e] türk dilində yalnız bir versiyada açıq e [ɛ] şəklində işlənir. Ancaq müstəsna olaraq yalnız aşağıda göstərilən üç nümunədə açıq è [ɛ] türk dilində i [i] ilə əvəzlənir:

espazier [ɛspalje] – ispaliya [ispalya]

espagnolette [ɛspɑnɔlɛt] – ispanyolet [ispanjolet]

espion[ɛspjɔ] – ispiyon [ispijon]

Fransız dilində mövcud olan eu [ø] və eu [œ] türk dilində Ö [œ] ilə əvəzlənir: professeur [pʁɔfɛsœʁ] – profesör [profɛsœr]. Yalnız aşağıda qeyd olunan sözlərdə eu [œ] O [o] ilə əvəz olunur:

docteur [dɔktœʁ] – doktor [dɔktor]

gazeux, se [ga.zø [ga.zœz]] – gazoz [gazoz]

equateur [ekwatœʁ] – ekvator [ekvator]

moteur [mɔtœʁ] – motor [motor]

Fransız dilində mövcud olan O qapalı [o] və açıq [ɔ] türk dilində açıq o ilə əvəzlənir. Lakin, nadir hallarda O [o] A [a] və U [u] ilə əvəzlənir:

tombola [tɔ̃bɔla] – tombala [tombala]

trompette [trɔ̃pɛt]- trampet [trampet]

capote [kapɔt] – kaput [kaput]

commandant [kɔmɑ̃dɑ̃] –kumandant [kumandant]

Cingiltili samitlərin karlaşması prosesi adətən sözün sonunda baş verir, lakin, sözün əvvəlində və ortasında da, samitlərin karlaşması baş verə bilər. B [b]-nın P [p], –ya keçməsi :

basin [bazɛ̃] – pazen [pazɛn]

botin [bu'ti] – potin [potin]

abcès [absɛ] - apse [apsɛ]

abscisse [absis] – apsis [apsis]

Eyni zamanda fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərdə və türk dilində mövcud olan fransız mənşəli sözlərdə kar samitlərin cingiltiləşməsi prosesi də müşahidə olunur və buna misal olaraq P-nın B-ya keçməsinə misal göstərə bilərik: kebab [kɛbap] - kebab [kɛbab]

şiş kebab [ʃiʃ kɛbap] – chiche-kebab [ʃiʃkɛbab]

kalpak [kalpak] – colback [kɔlbak]

duplex [dyplɛks] – dubleks [dublɛks]

diapositive [djapozitiv] – diapozitif [diapozitif]

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərdə müşahidə olunan fonetik dəyişikliklər:

A [a] – O [o]

kalpak [kalpak] – colback [kɔlbak]

A [a] – E [e]

saray [saraj] – sérail [seraj]

E [ɛ] – A [a]

helva [hɛlva] – halva ['alva]

E [ɛ] - [i]

vezir [vɛzir] – vizir [viziʁ]

U [u] - İ[i]

çubuk [tʃubuk] - chibouque[ʃibuk]

U [u] – U [y]

sultan [sultan]- sultan, e [syltã]

Bəzi türk mənşəli sözlərdə M [m] və N[n] cingiltili samitləri fransız dilinə keçdikdən sonra həmin sözlərdə ilk və son hecanın burun samitləri kimi səslənir:

sancak [sandzak] – sandjak [sã.djak]

divan [divan] - divan[di.vã]

ferman[ferman] - firman[fiʁ.mã]

turban [tyrban] – turban [tyʁ.bã]

sultan [sultan] - sultan [syltã]

kaftan [kaftan] – cafetan və ya caftan [kaf.tã]

V [v] cingiltili samiti F [f] kar samitinə və Ou [u] hərf birləşməsinin verdiyi səslə əvəzlənir:

pilav [pilav] – pilaf [pi.laf]

gavur [gavur] – giaour [ʒja.uʁ]

Ç kar samitinin Ş kar samiti ilə əvəzlənməsi :

çakal [tʃakal] – chacal [ʃa.kal]

çubuk [tʃubuk] - chibouque[ʃi.buk]

Ğ cingiltili samiti G yaxud GH ilə əvəzlənir:

ağa- agha yaxud aga

sağrı- chagrin

yatağan- yatagan

yoğurt- yogourt yaxud yoghourt

H [h] samiti k, kh və c [k] samitləri ilə ifadə olunur və "h" kimi yazılmasına baxmayaraq tələffüzdə itir:

bahşiş [bahʃiʃ] – bakchich [bakʃiʃ]

havyar [havyar] – caviar [ka.vjaʁ]

hıdiv [hidiv] – khédive [ke.div]

helva [helva] – halva [' al.va]

hamam [hamam] – hammam [' amam]

kahve [kahvɛ] – café [ka.fe]

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin az bir qismi heç bir fonetik dəyişikliklərə məruz qalmadan işlənir:

tunguz [tunguz] – toun gouze [tunguz]

vilayət [vilayət]- vilayət [vilayət]

2.3. Morfoloji dəyişiklik

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin morfoloji və leksik dəyişikliyə məruz qalması türk mənşəli sözlərin kökünə fransız mənşəli şəkilçilərin artırılması ilə düzəlir. Bu tip şəkilçilər arasında müxtəlif nitq hissələrindən isim əmələ gətirən substantiv şəkilçilər, eyni zamanda sifət və fel əmələ gətirən şəkilçilər xüsusi yer tutur:

İsim düzəldən şəkilçilər:

At: beyli+cat- Bəylik, bəyin nüfuz dairəsində olan ərazi

sultan+at- Sulatnlı

vezir+at

Khan+at- xanlıq

Age- Caviardage- qadağan etmə, qaralama

Mazoutage-mazutlama

Démazoutage- mazutdan təmizləmə

Ant, e- chagrin = chagrinant, e

İer peşə bildirən isimləri ifadə edir.

Cafétier- kafe sahibi

Chagrinier- çaqren dərisini hazırlayan

Giletier, ière- jilet tikən

Savatier- köhnə başmaqları yamayan

İer, ière – Meyvə ağaclarının adın bildirən ismlər:

Bergamotier- berqamot ağacı

Sorbelière- şərbət qabı

kiosque= kiosquier, ière

yaourt = yaourtière

Tulipier- tulpan becərən

café + ier = caféier- qəhvə ağacı

café +ière = caféière

Cafetière- qəhvə hazırlamaq üçün qəhvədən, qəhvə ağacılığı mənasında işlənir.

Fransız dilində café sözündən bir sıra düzəltmə sözlər əmələ gəlib. Məs:

café-concert; café-théâtre; caféier; caféière; caféine; caféisme; cafétéria;
cafetier, cafetière

isme – café+isme = caféisme

chaman+isme = chamanisme

İn, ine = caféine

Cosaquin- qazax paltarı

Turquin- Türkiyədən gətirilmiş mərmərə oxşar göy mərmər

Percaline- persaldan (pambıq parça) hazırlanmış parça, paltarın astarı üçün istifadə edilir.

Erie- Aid olduğu sözdən mənfi mənalı sözlər düzəldir:

Cosaquerie- Qazaxların mənfi hücumunu, törətdikləri layiqsiz hərəkti bildirir.

Savaterie- bacarqsız

Turquerie

Aire- kosquaire- köşkçü

İste- tulpiste- zambaq becərən və onun pərəstişkarı

Manie- tulipomanie- zambaq azarkeşi

Phile- tərəfdar bildirən: Turcophile- türk tərəfdarları

Phobe- trucophobe- türkə nifrət edən

Biz **al, e** şəkilçisi ilə isimdən sifət, **er** əlavə etməklə feil əmələ gətirə bilərik:

bey = beylic+al, e = beylical, e

khédive = khédiv+al, e = khédival, e

chagrin + er = chagriner

cravache + er = cravacher

burganner

caviarder

Turquiser

Qayıdış fellər: se / er

se gileter

se turquifier

Bildiyimiz kimi türk dilində isimlərin cins kateqoriyası yoxdur. İsimlərin cins kateqoriyasını müəyyənləşdirilməsi prosesində isimin sonluğu, ismin semantik mənasına xüsusi fikir verilir. Türk mənşəli ismlərin bir qisminin cins kateqoriyası fransız dilində hər iki cinsdə yəni kişi və qadın cinsində göstərilir sultan – un sultan-une sultane.

2.4. Semantik dəyişiklik

Alınma sözlərin semantik mənimsənilməsinə dair müxtəlif dövrlərdə müxtəlif dilçilər tərəfindən fərqli fikirlər söylənilmişdir. A. Dozanin fikrincə alınma söz obyekt dildə o halda tam vətəndaşlıq hüququ qazanır ki, həmin sözlər obyekt dildə söz düzəltmə və məna dəyişikliyi yolu ilə yeni mənalar yaradır [21, c.188]. Sözlərin semantik dəyişikliyə məruz qalmasında iki əsas mühüm dəyişiklik baş verir ki, bunlar kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləridir. Keyfiyyət dəyişikliyi zamanı söz bir semantik cərgədən digərinə keçir:

- a) bu zaman alınma sözlər bir leksik-qrammatik kateqoriyadan digərinə keçir;
- b) söz mənaca genişlənilir;
- c) sözün mənaca daralması baş verir;
- d) bu zaman söz öz əsas mənasını itirir, yenisini qazanır.

Fransız dilində mövcud olan türkizmlərin kəmiyyət dəyişməsi müvafiq qaydalara uyğun şəkildə baş verir:

1.Sonu tələffüz edilməyən samitlə bitən sözlərin cəm forması həmin sözlərin sonuna "s" cəm şəkilçisi artırılmaqla düzəlir. Eyni zamanda həmin sözlərin önünə *des* və *les* cəm artiklları əlavə olunur. Məs:

un vilayet- des vilayets.

2.Sonu tələffüz edilən samit və saitlə bitən sözlərin cəm forması sözün sonuna "s" cəm şəkilçisi və sözün əvvəlinə cəm artiklı artırılmaqla düzəlir. Məs:

Un baklava- des baklavas.

3.Sonu s, z, x ilə bitən sözlər cəmdə işləndikdə yalnız cəm artiklı qəbul edir. Məs: un taffetas- des taffetas, un chiaux- des chiaux.

4.Sonu "al" ilə bitən *un chacal* və *un caracal* sözləri cəmdə "s" şəkilçisi qəbul etdiyi halda isə *un beylical* sözü cəmdə "aux" şəkilçisin qəbul edir:

un chacal- des chacals

un caracal- des caracals

un beylical-des beylicaux

5.Hər iki tərəfi isim olan mürəkkəb sözlərin cəm forması hər iki tərəfə cəm şəkilçisi "s" artırılmaqla düzəlir. Məs:

un café-tabac – des cafés-tabacs

un capitain- pacha- des capitans-pachas.

Türk mənşəli sözlərin bir qismi fransız dilinə daxil olduqdan sonra semantik dəyişikliklərə məruz qalır. *Bergamote* sözü 1536- cı ildə fransız dilinə daxil olduğu vaxt *armud* mənasını ifadə edirdi. Ətirli, dadlı və ləzzətli armud növü mənasında işlənməsinə baxmayaraq sonralar ondan şirniyyatda istifadə edilir, hətta, Nansi şəhərində *les bergamotes de Nancy* adlı şirniyyatlar hazırlanır. Bir müddət sonra ətriyyatda istifadə edilən yağ mənasını ifadə edir: *Essence de bergamote*. Fransız dilində 1829-cu ildə *bergamotier* sözü yaranmışdır.

Bey sözü 1532 –ci ildə fransız dilinə daxil olub. 1887- ci ildən etibarən isə, fransız dilinin linqvistik qanunlarına uyğunlaşaraq *beylical*, *beylicaux* və *beylicat* sözləri yaranmışdır.

Fransız dilində:

1) Titre porté autrefois par les officiers supérieurs de l'armée ottomane et les hauts fonctionnaires. Qədim zamanlarda osmanlı ordusunun ali zabitləri, məmurları və rəsmi və səlahiyyətli şəxsləri tərəfindən verilən ad mənasını ifadə edir;

2) Titre de souverains vassaux du Sultan – Sultanın suveren vasallarının adları mənasını ifadə etdiyi halda türk dilində bu söz bir çox mənalarda işlənir:

1. Günümüzdə kişi adlarından sonra istifadə olunan hörmət əlaməti olaraq olunan müraciət;

2. Kişilərin xüsusi adları yerinə istifadə olunur. Məs: Sizi bir bey aradı;

3. Ər, həyat yoldaşı mənasında;

4. Zəngin kişi;

5. Komandır;

6. Boy kimi kiçik bir toplumun, icmanın və ya kiçik bir dövlətin başında duran dövlət başçısı.

Chibouque – Fransız dilində *Pipe turque à long tuyau* – *Uzun dudkeş, şlanq* mənasında türk dilində isə *çubuk* yazılaraq:

1. Cavan budaq;

2. Dəyənək kimi, uzun və sərt olan bir şey;

3. Tütün çəkmək üçün istifadə olunan ağızlıq.

4. Parça üzərində düz cizgi;

5. Ana dirəklər üzərində sürüşə bilən ikinci və üçüncü dirək parçası.

Café - sözü ərəb dilindən türk dilinə və türk dilindən fransız dilinə 1610- cu ildə keçmişdir. 1694- cü ildən etibarən bu söz artıq mənasını genişləndirərək qəhvəxana mənasını ifadə edir və *bar, cabaret, bistrot, cabulot* kimi sinonimlər eyni zamanda *café troc, café crème, café arrosé, un café complet, café au lait, café italien, café fort, serré, allongé, léger* kimi yeni sözlər yaranmışdır.

Caravansérail – fransız dilinə 1432- ci ildə daxil olmuş və səyahətçilər üçün sığınacaq mənasını ifadə edirdi, lakin, sonralar istifadə dairəsi genişlənərək 1862 –ci ildən etibarən çoxlu əcnəbilərin əyləndikləri yer mənasını ifadə edir.

Chacal – fransız dilinə 1646 – cı ildə daxil olmuş və *çaqqal* mənasını ifadə edirdi daha sonra isə öz mənasını genişləndirərək *əclaf*, *satqın*, *yaltaq*, *zülmkar*, *acgöz* mənalarında işlənir.

Chagrin. 1606-cı ildə "Şaqren dərisi" mənasında işlənirdi. Chagrin ismindən *chagriner* feili əmələ gəlmiş və bu söz özünün sonrakı inkişafı dövründə öz mənasını genişləndirərək məcazlaşır və "dərisi qalın" mənasında işlənir. Bu dərini hazırlayan şəxs isə *chagriner* adlandırılırdı.

Colback sözü 1657-ci ildə fransız dilində daxil olub və "hərbiçi papağı" mənasında işlənirdi. Bu sözdən "mettre la main au colback", "prendre au colback" kimi frazeoloji birləşmələr yaranmışdır.

Kiosque sözü 1608-ci ildə köşk, parklarda açıq havada konsert vermək üçün üstü örtülü məkanlara verilən gəminin göyərtilərində şüşəli sığınacaq yer, 1958-ci ildə sualtı qayığın üstündə kiçik tikili, daha sonra isə qəzet, jurnal satılan köşk.

Agha türk mənşəli sözdür və fransız dilində *Officier de la cour du sultan, dans l'ancienne Turquie- Keçmiş Türkiyədə sultan sarayında çalışan mülki və ya hərbi məmur, zabıt* mənasını ifadə edir. Lakin, bu söz türk dilində aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1. geniş torpaqları olan, sözü keçən kişi;
2. Xalq arasında sayılan və sözü keçən kişilərə verilən şöhrət;
3. Böyük qardaş, ağabəy;
4. Oxuması və yazması olmayan yaşlı kişilərin adlarıyla birgə olunan müraciət;
5. Tarixdə isə bu söz Osmanlı imperatorluğunda bəzi quruluşların başında duran ictimai nüfuzlu şəxslərə verilən rəsmi ad mənasını ifadə edir.

İmam sözü 1590-cı ildə karvanı aparan, 1873-cü ildə Peyğəmbər və Əlinin varislərinə verilən ad, məsciddə dua oxuyanların başçısı, 1872-ci ildə isə *imamat-dignité, titre, charge d'imam*.

Dey- n.m – Fransız dilində kişi cinsli isimdir. *Titre porté par le chef de la Régence d'Alger de 1671 à 1830- 1671-1830- cu illərdə Əlcəzairdə hökumət başçısı tərəfindən verilən fəxri ad hesab olunur.*

2. Titre porté dans la Régence de Tunis par des chefs de section de la milice, puis par le commandant de l'armée (années 1590 et XVIIe s.) et enfin par un haut fonctionnaire de la justice.

Dayı – türk dilində isə:

1. Ananın qardaşı
2. Xalq danışığı dilində yaşlı kişilərə müraciət forması
3. Cəsur, igid
4. Tarixdə isə Osmanlı imperatorluğu dövründə Tunis, Cəzayir, Trablusgərp – da seçki yolu ilə hakimiyyətə gələn idarə edən şəxs.

Effendi n.m – Fransız dilində kişi cinsli isimdir. Chez les Turcs, titre qui était donné aux savants, dignitaires religieux, magistrats et gens instruits – Türklərdə alimlərə, din xadimlərinə, hakim və savadlı, ziyalı şəxslərə verilən ad.

Efendi- türk dilində də əsas nitq hissəsi kimi isimdir və aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1. Yüksək təhsilli şəxslərə verilən adlardan sonra olunan müraciət forması kimi
2. Nüfuzlu və hörmətli bir şəxs
3. Ər mənasında

Gillet sözü ispan dilində jileco, türk dilində *yelek* kimi ifadə olunur. 1557 –ci ildə kişi pencəyinin altından geyinilən qolsuz paltar mənasında, 1845-ci ildə kişi geyim dəstinin bir hissəsi mənasında işlənir. *Gilietier* sözü 1828, 1872 –ci ildə jiletin cibinə qoyulan saatın zənciri mənasında işlənir.

Giaour n.m.- Türk dilində müsəlman olmayan insanları ifadə edir. Mənşəcə fars dilindən *gebr* sözündən türk dilinə keçmiş bu söz, Osmanlı dövründə müsəlman olmayan millətləri, xalqları xüsusi ilə Rumları ifadə etmək üçün istifadə olunurdu və özünün inkişaf dövründə ərəbcə *kâfir* sözü ilə eyni mənə daşımağa başlayır. *Terme péjoratif par lequel les Turcs désignaient les non-musulmans-Qeyri-müsəlmanları bildirən alçaldıcı söz* mənasında işlənir, fransız dilində isə kişi cinsli isim hesab olunur.

Gavur- Türk dilində is:

1. Müsəlman olmayan kimsə, xristian;

2. Dinsiz, imansız kimsə;

3. Məcəzi mənada isə Mərhəmətsiz, inadçı

Ottoman sözü 1624-ci ildə sifət kimi Osmanlı sülaləsinə aid olan, sonralar ipək parça, 1780-cı ildə isə dairə formasında olan çarpayı mənasında işlənir.

Kebab n.m- Viande coupée en morceaux et rôtie à la broche – Hissələrə bölünmüş və şişdə qızardılmış ət mənasını ifadə edir.

Türk dilində isə :

1. Közdə və ya qab içində susuz şəkildə bişirilmiş ət

2. Qızartma və ya qovurma yolu ilə hazırlanan hər cür yemək növü

3.Sifət kimi- qovrulmuş, qızarmış

4. Məcəzi mənada isə yanmış, yanıq mənalarını ifadə edir.

Horde 1559-cu ildə tatarların tərəkəmə şəklində olan qruplarına sonralar isə bütün xalqın tərəkəmə qrupuna deyilir. 1769-cu ildə isə işlənmə sahəsi genişlənərək qrup şəklində quldurluqla məşğul olanlara, 1926-cı ildə isə "qeyri mütəşəkkil heyvan" mənasında işlənir.

Odalisque n.f- Dans l'Empire ottoman, esclave attachée au service des femmes du Sultan. – Osmanlı İmperiyası dövründə, 1624-ci ildə Sultanın qadınlarının qulluğunda duran qulluqçu mənasını ifadə edirdi. Sonralar isə hərəmxana qadını və yüngül əxlaqlı qadın mənasında işlənir.

Odalık-türk dilində:

1. Bir kişinin nigahsız şəkildə qeyri-rəsmi olaraq yaşadığı qadın

2. Padşah və ya şəhzadələrin saraya gətirilən qul qadınlar arasından seçdiyi qadın

Sandjak n.m- Ancienne subdivision territoriale de la région soumise à l'autorité d'un pacha en Turquie – Türkiyədə hər hansı bir paşanın hakimiyyəti daxilində olan rayon və ya bölgənin qədim ərazi bölgüsü .

Sancak – Türk dilində :

1. Bayraq

2. Əsgər birliklərinə verilən yazıyla işlənmiş, kənarları saçaqlı bayraq

3. Osmanlı dövründə şəhər və qəsəbələrdə mövcud inzibati bölgü

4. Gəmilərin sağ yanı

Savate- *chavate* en picard XIII puis çavate, savate. Turc çabata, par l'it. Ciabatta. 1100 cü ildə, köhnə ayaqqabı mənasında işlənirdi. Daha sonralar özünün inkişaf tarixində mənası genişlənərək bacarıqsız adam, fransız boksuna termin kimi, əlbə yaxa döyüş növü, mebelin altına qoymaq üçün taxta və gəmini suya itələmək üçün onun altına qoyulan tir mənasında işlənir.

Tcharchaf n.m - Voile noir avec lequel les femmes turques se cachent le visage – türk qadınlarının üzlərini gizlətdiyi və geyindiği qara örtük, duvaq.

Çarşaf – Türk dilində:

1. Yataq örtüyü;
2. Qədim zamanlarda qadınların istifadə etdiyi, başdan örtülü, ətəqli küçə geyim.

Sorbet 1553-cü ildə şərbət mənasında, daha sonralar isə dondurma və meyvə şirəli içkilər mənasında işlənir.

Sultan sözü 1298-ci ildə türk imperatoru, 1541-ci ildə sultanın xanımı, məşuqəsi olan şəxs, qəddar adam, 1628-ci ildə hərbi gəmi, 1675-ci ildə sultan toyuğu, daha sonralar isə iki oturacaqlı divan mənasında işlənir.

Pacha sözü 1457-ci ildə Osmanlı imperiyasında rütbə və hərbi gəminin rəisinə verilən ad mənasında işlənir.

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin semantik dəyişiklikləri barəsində B.İsmayılov özünün "Fransız dilində türk mənşəli sözlər" adlı məqaləsində xüsusi isimlərin ümumi mənə kəsb etməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirir. Məs: *Andrinople* sözü Türkiyənin Ədirnə şəhərinin adı ilə bağlı olmasını qeyd edərək həmin sözün fransız dilində, həm də, "pambıq parça" növü mənasını bildirir, hətta buna rouge turc – də deyilir [11, s.26-28].

Astrakan – Astraxan şəhərinin adı ilə bağlıdır. Qıvrım tüklü qaragül quzunun xəzinə verilən addır.

Angora- Ankara şəhərinin adı ilə bağlıdır. Uzun və ipək kimi yumşaq tüklü keçi, dovşan, pişik və onların tükündən toxunan yun parçanın adını bildirir.

Bougran- Buxara şəhərinin adı ilə bağlı olub müxtəlif növlü bərk parçanı ifadə edir.

Fez-Mərakeş şəhərinin adı ilə bağlıdır və türklərin baş geyimidir.

Bundan başqa fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlər dildə öz mənalarını genişləndirərək frazeoloji birləşmələr də əmələ gətirir. Məsələn *turc* sözündən *travailler pour le Grand turc*- müftə, havayı işləmək, *traiter quelqu'un de Turc à Maure*- təhqir etmək, kiminləsə kobud rəftar etmək, qəddarlıq etmək, *c'est un vrai Turc*- bu əsl vəhşidir, *les amis ne sont pas des turcs*- dostlar bir-birinə qarşı amansız deyillər, *fort comme un turc*- pəhləvan kimi qüvvətli, *servir de tête de Turc*- hamının döyüdü adam, qapazaltı olmaq, *se faire turc*- müsəlmanlığı qəbul etmək. *Pacha* sözü ilə *vie de pacha*, *c'est un pacha*, *il fait pacha*, *mener une vie de pacha* kimi ifadələr firəvan həyat, dəbdəbəli yaşamaq mənalarında işlənirdi. *Gillet* sözü ilə bağlı *donner un gilet à quelqu'un*- düşməni darmadağın etmək, *s'emplier le gillet*- qarnını doldurmaq, partlayana kimi yemək, *s'en fourrer le gillet*- adı yadından çıxana qədər içmək, *parler dans son gillet*- mızıldamaq, burnun altında danışmaq, *vouloir pleurer dans son gillet*- kiminsə yaxın havadarı kimi şikayətlənmək. *Savate* sözü ilə bağlı *battre la savate*- qızıışmaq üçün ayaqlarını yerə döyərək yerində atlanıb-düşmək, *jouer de la savate*- arxasına təpik vurmaq, *trainer la savate*- ayaqlarını sürüyə-sürüyə yerimək, güclə yerimək, *jouer comme une savate*- çox pis oxumaq, *raisonner comme une savate*- düşünmədən danışmaq, *travailler comme une savate*- işi korlamaq, başdan sovdu etmək, xaltura etmək. *Être assis à la turque* fransız dilində sinonimi *être assis en tailleur* yəni *bardaş qurmaq* mənasını ifadə edir.

III FƏSİL

TÜRK MƏNŞƏLİ SÖZLƏRİN FRANSIZ DİLİNDƏ İŞLƏNMƏ YERİ

3.1. Türk dilindən söz alınmasını şərtləndirən ekstralinqvistik amillər

Fransa ilə Türkiyə arasında siyasi əlaqələr 16-cı əsrin əvvəllərindən başlanmışdır. Müqəddəs Roma imperatoru V Karl tərəfindən Fransa kralı I Fransisin əsirlikdən azad edilməsi üçün Osmanlı İmperatorluğundan kömək istənilməsi ilə ilk diplomatik münasibətlərin əsası qoyulmuşdur. Bu hadisədən sonra Fransız diplomatlarından ibarət ilk nümayəndə heyəti 1525-ci ildə İstanbula gəlmişdir [18, s.13-14]. Osmanlı sultanı Sultan Süleyman Qanuninin I Fransisi əsirlikdən azad etməsi iki ölkə arasında təməli qoyulan münasibətlərin daha da güclənməsində öz töhfəsini vermişdir. Osmanlı dövlətinin böyük nüfuza malik olması o dövr Avropasında baş verən siyasi proseslərdə aktiv iştirakını zəruri edirdi. Qeyd olunan siyasi proseslərlə əlaqədar olaraq Sultan Süleyman Qanuni Macarıstana səfər edərkən səfərin sonunda Osmanlı tarixinin ən məşhur dənizçilərindən biri və admiral Barbaros Xeyrəddin Paşa vasitəsi ilə 1534-cü ildə məktub ünvanlayır. Bu hadisə Fransa ilə Osmanlı dövləti arasında münasibətlərin daha da intensivləşməsinə şərait yaradır. İki dövlət arasında münasibətlərin dərinləşməsində təkanverici rol oynayan bu hadisədən sonra Fransanın Osmanlı dövləti ilə diplomatik missiya səviyyəsində ilk təmasları 1536-cı ilə təsadüf edir. Fransız səfir Jean de La Forestin İtanbula gəlməsi, dostluq və tərəfdaşlıq haqqında ilk razılaşmaya imza atması münasibətlərin daha da, dərinləşməsinə şərait yaratmışdır.

Siyasi münasibətlərin yaranması özlüyündə ticarət və iqtisadi münasibətlərin də dərinləşməsinə zəmin yaradırdı. 1536-cı ildə tarixə Kapitulyasiya adı ilə keçən “Sülh, dostluq və ticarət müqaviləsi”nin imzalanması fransızlara ticarət sahəsində bir çox imtiyazların verilməsi ilə yadda qalmışdır. 1569, 1581 və 1597-ci illərdə fransız tacirlərinin imtiyazlarının daha da, artmasına hesablanmış bir sıra sənədlər imzalanmışdır ki, nəticədə ticarət sərbəstliyi, gömrük imtiyazları və mülkiyyətcinin öldüyü təqdirdə əmlakının varislərinə çatması kimi o dövr üçün bir sıra xüsusi

imtiyazlar verilmişdir. III Sultan Səlimin hakimiyyət illərinə qədər Osmanlı dövləti ilə ancaq Fransada baş verən burjua inqilabı, Napoleon Bonapartın hakimiyyətə gəlməsi və Misirlə bağlı xüsusi ambisiyaların olması münasibətlərdə müəyyən soyuqluğun yaranması ilə nəticələnmişdir [19, s.68]. Fransızların Misiri ələ keçirə bilməməsi Osmanlı dövləti ilə Əl-Ariş müqaviləsinin (1801-ci il) imzalanmasına səbəb olmuşdur. Bu hadisədən sonra münasibətlər yenidən müsbət dinamika ilə inkişaf etməyə başlamışdır. Napoleon müharibələri dövründə Osmanlı dövləti İngiltərə və Rusiyaya qarşı Fransa ilə eyni mövqedə olmuşdur [52, s. 10].

Fransız inqilabından sonra digər millətlər kimi türklər də, milliyətçilik anlayışlarını o dövr üçün Osmanlı dövlətində hakim olan klassik millət anlayışı təməlinə irqi ideyalar dayanan milliyətçiliyə çevirdilər. XIX əsr ərzində Osmanlı ziyalılarının dünyagörüşlərində liberalizm elementlərinin güclənməsində Fransa xüsusi bir ilham mənbəyi olmuşdur. Osmanlı dövləti siyasi ənənələr baxımından da Fransanın idarəçilik sistemindən təsirlənmişdir.

I Dünya Müharibəsində iki dövlət fərqli cəbhələrdə vuruşmuşlar. Osmanlı dövlətinin məğlub olması nəticəsində Anadolunun bir sıra əraziləri qalib dövlətlərin nəzarəti altına düşmüşdür ki, Fransa həmin qalib dövlətlərdən olmuşdur.

Son dövrlərdə Türkiyə və Fransa arasında mövcud olan münasibətlər daha çox Avropa Birliyi və Türkiyə müstəvisində inkişaf etmişdir.

2009-cu ildə Fransada Türkiyə ili elan edilmişdir [51, s. 4]. Bunun sayəsində Türkiyə Fransada müəyyən mənada özünü tanıtmə şansı əldə etmişdir. Məşhur Eyfel qülləsinin qırmızı və ağ işıqlarla bəzədildiyi gecələr oldu. Eyni zamanda bir sıra mədəni layihələr sayəsində fransız ictimaiyyəti türk mədəniyyəti ilə tanış olmaq imkanı əldə etmişdir.

Yaxın Şərqdə baş verən ən son siyasi proseslər, Avropa qitəsində yaranan mühacir probleminin ciddi şəkil alması, eyni zamanda hər iki dövlətin Avropanın xəritəsinin formalaşmasında xüsusi təsir imkanına malik olan ölkə statusunda olmaları əlaqələrin müxtəlif sferalarda daha da intensiv şəkildə və müsbət dinamika ilə inkişaf etdirilməsini zəruri edir.

Fransız və Türk dillərinin leksikasına dair məsələlərə gəldikdə isə, XV əsrə aid əlyazmalar xüsusi yer tutur. Bu dövrə aid olan və xüsusi əlyazmalar içərisindən ən çox leksik bazası olan əlyazma 1535-1537-ci illərdə Konstantinopolda səfərdə olan birinci Fransuanın elçisini müşahidə edən Guillaume Postele-ə məxsusdur [27, p.232]. Macar əsilli zəvvar, Bartholome Georggiewitz tərəfindən yazılan və 1544-cü ildə nəşr olunan "La manière et cérémonie des Turcs" (Türk üslubu və mərasimləri) adlı kitabda 200- dən çox türk mənşəli söz istifadə olunmuşdur. Bu kitab *De Turcarum moribus epitome* adı altında növbəti illərdə dəfələrlə yenidən nəşr olunaraq bir əsr boyu dünyaca məşhur bir kitab kimi geniş səs-küyə səbəb olmuşdur. "Institutiones linguae turcicae" adlı ilk türk qrammatikası Heinrich Megiser-ə məxsusdur [26, p.25].

Daha sonra André du Ryer tərəfindən "Rudimenta grammatices linguae turcicae" adlı və Peirre- François Viguier tərəfindən "Éléments de la langue turque" adlı türk dilinin qrammatikasına dair növbəti kitablar yazılmağa başlayır. Çap olunmuş əsərlər içərisindən François Petits de la Croix tərəfindən 1660-cı ildə yazılan qrammatika və 1666-cı ildə yazılan fransız-türk lüğətini xüsusi qeyd etmək lazımdır [30, p.32]. XIX əsrdən etibarən isə həm gündəlik həyatda, həm də xüsusi peşə sahələrində işlədilən terminlər və ümümişlək sözlərdən ibarət lüğətlər yazılmağa başlayır.

Fransa və şərq arasında siyasi və iqtisadi əlaqələrin yaranması artıq tərcüməçilərə olan ehtiyacı artırırdı və buna görə də, Venetsiya tərcümə sahəsi üzrə mütəxəsislərin yetişdirilməsi məqsədi ilə 1551-ci ildən etibarən Konstantinopola tələbələrin göndərilməsi prosesinə başlayır. Gənc oğlanların (Giovani di lingua) tərcüməçilik sahəsi üzrə Konstantinopola təhsil almağa göndərilməsi prosesi Raquza Respublikası, Polşa və Fransa kimi ölkələr tərəfindən davam etdirilirdi. Fransız, türk, latın, italyan və xalq dili olan yunancanın tədris edildiyi məktəblər 1626-cı ildə fransız Kapusinlər tərəfindən Konstantinopolda açılırdı və bu mərkəz Fransanın xidmətində olmuş ilk tərcüməçilik mərkəzi idi. "Dil oğlanları" məktəbi (Jeunes de langue) adlanan ilk tərcüməçilik məktəbinin əsası 1669-cü ildə Kolber (Colbert) tərəfindən Konstantinopolda qoyulmuşdur. Tam təmənnəsiz fəaliyyət göstərən bu

məktəbin xərcləri Marselin Ticarət Palatası tərəfindən qarşılanırdı. Həmin məktəbdə təhsil alan tələbələr, məktəbi başa vurduqdan sonra onlar "dil oğlanı" (Garçons de langue) kimi tanınırdılar. Fransa kralının kitabxanasının zənginləşdirilməsi məqsədi ilə, Dil Oğlanları Məktəbinin tələbələri XVIII-ci əsrin əvvəllərindən etibarən məcburi şəkildə türk, ərəb və fars dilində olan əlyazmaların tərcümə olunması prosesinə cəlb olunurdu. Əlyazmaların tərcüməsi fikri Dəniz naziri olan qraf dö Moröpaya (compte de Maurepas) məxsus idi. Kolber (Colbert) dövründən başlayan bu tərcümə şərq əsərlərinin əldə edilməsi məqsədi daşıyırdı və həmin tərcümələrin əksəriyyəti hal-hazırda Fransa Milli Kitabxanasında saxlanılır [50].

Osmanlı və Fransa arasındakı siyasi tarixi əlaqələrə əlavə olaraq qeyd etmək istərdim ki, XVIII əsrdən etibarən Osmanlı Avstriya, Polşa, Venesiya və Rusiyaya qarşı olan müharibədə məğlub olur və 1699-cu ildə *Cartowitz* müqaviləsinin bağlanması ilə öz ordusunu geri çəkir. Bu münaqişə Rusiya və Avstriyanı Türkiyəyə qarşı yaxınlaşdırdı və nəticə etibarilə Osmanlı Fransa və İngiltərə ilə yaxınlaşaraq Rusiya və Avstriyaya qarşı onlarla ittifaq qurmağa çalışırdı. Fransa və İngiltərə ilə qurulan ittifaq Vyananın Osmanlıya qarşı müharibə etməsinin qarşısını alırdı və belə olan halda həmin dövrdə yaşanan siyasi məsələlər Osmanlı dövlətinin Fransada səfirliyinin açılmasına şərait yaradırdı. Osmanlı Qərbdə baş verən inkişafı və hadisələri yaxından izləmək üçün öz nümayəndə heyətlərini həm Parisə, həm də, Vyanağa yola salır. La Forest 1535-ci ildə İstanbulla, Əssəyid Əli Əfəndi isə 1797-ci ildə Parisə səfir kimi təyin olunur [20, s.35]. XIII əsrin axırlarından etibarən hər iki ölkə arasındakı mədəni əlaqələr daha çox nəzərə çarpmağa başlayır. Bu dövrdən etibarən fransız hərbiçiləri hərbi texnikanın türklərə təlimi ilə bağlı Türkiyəyə dəvət olunurdular və təşkil olunan bu tip hərbi təlimlərdə tədris dili birmənalı şəkildə fransız dili idi. Bundan başqa 1868-ci ildə Galatasaray litseyinin yaranması qərb təhsil sisteminin Türkiyə təhsil sistemində tətbiq olunmasında xüsusi rol oynadı. 1824-cü ildən etibarən fransız dilində jurnallar dərc olunmağa başlanmışdır. "Le Spectateur Oriental" (1824), "le Moniteur Ottoman" (1831) və "Takvim-i Vakayi" adlı ikidilli jurnallar buna baris nümunədir [30, p.48]. İkidilli qəzetlərin yazılması Türkiyənin artıq yeni əlifba sistemində keçməsinə zəmin yaradırdı. Müasir türk teatrı da öz

növbəsində fransız teatrından bəhrələnib. Siyasi ədiblər içərisindən Ahmet Vefik Paşanı xüsusi qeyd etmək lazımdır. O, 1859-cu ildə Parisdə səfir olmuş və "Molière turc" ləqəbi ilə tanınırdı. Fransız ədəbiyyatına dərinlən yiyələnən Ahmet Vefik Paşa ilk dəfə olaraq Bursada Molière-in əsərlərini 1879-1882 ci illərdə türk dilində səhnələşdirib. Eyni zamanda o, Fenelon, Hugo və Lesage-ın əsərlərinin tərcüməsi ilə də məşğul olmuşdur. 1862-ci ildən etibarən *Télémaque de Fénelon*- un Yusuf Kamil Paşa tərəfindən tərcümə olunması fransız dilində ədəbi əsərlərin tərcüməsinə xüsusi maraq oyadır. 1859-1900-cü illər ərzində 307-dən çox tərcümə olunan əsərlərin siyahısı C.Perin tərəfindən tərtib olunmuşdur [33, p.74].

3.2. Bilavasitə və bilvasitə yollar ilə fransız dilinə keçmiş türk mənşəli sözlər

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi alınma sözlər birbaşa və dolaylı yolla keçir. Türk mənşəli sözlər də, həmçinin birbaşa yolla yanaşı, dolaylı yollar ilə keçə bilir. Bunlardan bir neçəsinə nəzər salaq:

İspan :

Caracal n.m – (esp. du turc- qara qulaq, oreille noire) - Félin d'Afrique et d'Asie du Sud-Ouest, à longues pattes et pelage fauve, voisin du lynx.

Gillet n.m – (espagnol jileco ; du turc yelek) – 1. Pièce du costume masculin, courte et sans manches, qui se porte sous la veste- Pencək altından geyinilən qısa və qolsuz kişi kostyumununun bir hissəsi;

2. Veste sans manches - Qolsuz gödəkçə.

İtalyan:

Bergamote n. f- (italien bergamotta, du turc) - Fruit du bergamotier, jaune, piriforme, dont la pulpe est très acide et dont la peau contient une huile essentielle très estimée en parfumerie

Caique - (turc kayik, par l'intermédiaire de l'italien caicco):

1. Embarcation de pêche, longue et étroite, ne se déplaçant qu'à l'aviron.

2. Au Portugal, bateau de pêche de l'Algarve, doté de deux voiles latines

Caviar n.m - (vénitien caviaro, du turc havyar).

1. Produit préparé à partir d'œufs d'esturgeon mis en saumure.
2. Enduit noir dont la censure faisait couvrir certaines parties d'un journal ou d'un livre. (Le procédé fut d'abord appliqué en Russie sous Nicolas Ier.)

Turquin adjectif masculin (italien turchino, de turco, turc) - Se dit d'un marbre italien bleu, veiné de blanc.

Alman :

Chabraque və yaxud schabraque- (allemand Schabracke, du turc çaprak) –

1. Pelage du dos de certains mammifères, lorsque la couleur du poil diffère de celle du reste du corps.
2. Ancien. Sorte de housse ou de couverture d'un cheval de cavalerie.
3. Familier, vieilli ou régional. Prostituée.

Rus dili:

Cosaque n.m - (russe kazak, du turc gezek, kazak, vagabond):

1. Membre de bandes armées habitant les confins méridionaux des États moscovite et polono-lituanien;
2. Paysan-soldat, membre de régiments spéciaux de la cavalerie russe;
3. Familier et vieux. Homme dur, brutal;

Saïga n.m (russe saïga, du turc): Mouton sauvage des steppes d'Asie centrale, au museau enflé en une sorte de trompe. (L'espèce est protégée et sa chasse réglementée.)

Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli əks leksik alınmalara gəldikdə isə, **yelek** sözünü misal göstərə bilərik. **Yelək** türk dilindən fransız dilinə **gilet** kimi daxil olur və yenidən türk dilinə fransız dilində tələffüz olunduğu kimi **jile** formasında qayıdır. Digər bir nümunə **türbandır**. Orijinal versiyası **tülbent** olan bu söz fransız dilinə turban kimi daxil olur və yenidən türk dilinə fransız dilində tələffüz olunan qaydada qayıdır **türban**. **Bey armudu** sözü fransız dilinə keçdiyi şəkildə **bergamote** kimi yenidən türk dilinə qayıdır. Bey armudu sözü özünün inkişaf dövründə **bey-beg-bek+ armutu- armudu** kimi dəyişikliklərə məruz qalıb.

3.3. Fransız dilində türk mənşəli sözlərin işlənmə sahələri üzrə təsnifatı

XVI əsrdən etibarən təşəkkül tapan Fransa-Türkiyə arasında diplomatik, iqtisadi və mədəni münasibətlər hər iki ölkənin dili arasında linqvistik münasibətlərin də, yaranmasına şərait yaratmışdır. Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərin fransız dilinə keçdikdən sonra həmin türkiyələrdə baş verən orfoqrafik, fonetik, morfoloji və semantik dəyişikliklər araşdırıldıqdan sonra, həmin türkiyələrin işlənmə sahələri üzrə təsnifatı aşağıdakı bölmələrdə ətraflı şəkildə verilmişdir.

3.3.1. İnzibati- hüquqi sahədə işlənən sözlər

1) Ağa yaxud ağa n.m (ağa) -1535.

Officier de la cour du sultan, dans l'ancienne Turquie. En Algérie, chef au-dessus du caïd. Des aghas. Ağa Khan, titre du chef spirituel des musulmans ismaéliens.

2) Bey n.m (bey)- 1532 (turc beg, seigneur).

1. Titre porté autrefois par les officiers supérieurs de l'armée ottomane et les hauts fonctionnaires.

2. Titre de souverains vassaux du Sultan.

3) Éfəndi yaxud effəndi (turc efəndi). 1624. Chez les Turcs, titre qui était donné aux savants, dignitaires religieux, magistrats et gens instruits.

4) Dey n.m – 1613. Day 1628. (turc dayı, oncle maternel).

1. Titre porté par le chef de la Régence d'Alger de 1671 à 1830.

2. Titre porté dans la Régence de Tunis par des chefs de section de la milice, puis par le commandant de l'armée (années 1590 et XVIIe s.) et enfin par un haut fonctionnaire de la justice.

5) Khan n.m 1298. (turc han). Titre turc, équivalant à l'origine à « empereur », et porté ultérieurement par des dynastes vassaux ou des nobles du Moyen-Orient ou de l'Inde.

6) Beylicat n.m 1920.

1. Gouvernement, pouvoir d'un bey. 2. Contrée soumise à son autorité.

7) Sultan n.m (du turc sultan)- 1540. (arabe sultlowdotān, souveraineté).

1. Titre de souverains musulmans donné à partir des Seldjoukides (XIe s.) par le calife à ceux à qui il délèguait le pouvoir effectif.

2. Titre des souverains de divers États musulmans. Souverain de l' empire ottoman.

8) Sultanat n.m. 1842.

1. Dignité de sultan.

2. Règne d'un sultan.

3. État sur lequel règne un sultan.

9) Sultane n.f.- 1548 .

1. Épouse ou favorite du sultan ottoman.

2. Ancien vaisseau de guerre turc.

3. Lit de repos à deux ou trois dossiers droits de même hauteur, apparu vers 1770. Canapé formé d'une banquette et de deux dossiers latéraux

10) Émir n.m 1812. (ərəb amīr- türk). (arabe amīr, celui qui ordonne).

1. Chef militaire, gouverneur d'un territoire dans les anciens empires musulmans.

2. Prince des familles royales musulmanes.

3. Chef de l'État dans les principautés héréditaires de la péninsule arabique.

11) Turco n.m 1857. (de turc). Nom donné au tirailleur algérien après la campagne de Crimée (1854).

12) Firman n.m. 1663. (anglais firman, du turc ferman). En Iran, ordre écrit qui émanait du chah ; en Turquie, pièce diplomatique ou administrative.

13) Pacha n.m (paşa)-1626. Bacha 1457.

1. Gouverneur d'une province de l'ancien Empire ottoman. Titre honorifique que portaient en Turquie, avant 1923, certains hauts personnages. Bey, vizir. Titre honorifique donné à de hauts dignitaires de différents pays musulmans.

2. Mener une vie de pacha- mener une vie fastueuse, nonchalante.

Faire le pacha -se faire servir.

3. Le commandant d'un navire

14) Chaouch n.m (turc çavuş). 1574.

1. Nom porté par les huissiers des légations et consulats de France au Moyen-Orient.

2. Nom donné en Afrique du Nord aux appariteurs des services publics.

3. Cépage oriental, donnant des grappes énormes et que l'on cultive surtout comme raisin de table

15) Chiaoux 1547. Du turc (« un envoyé »).

1. Envoyé ambassadeur turc.

2. Huissier ou sergent turc portant des armes offensives et défensives, assignant les particuliers, accomodant leurs différends et gardant les prisonniers de qualité

16) Khédive n.m. 1869. Titre équivalant à celui de vice-roi, conféré par le sultan Abdülaziz au pacha d'Égypte Ismail (1867), et comportant des prérogatives de souveraineté. (Ce titre fut porté par les descendants d'Ismail jusqu'en 1914.)

17) Assaki- Du turc âşık (« amant, personne aimée »), ou aşık et, plus avant, de l'arabe اساقى, assaki (« échanson »). Titre de la favorite du sultan ottoman.

18) Vizir n.m (fars-türk vezir)- 1433.

1. Traduction moderne du Premier ministre du pharaon.

2. Membre du conseil des califes. Ministre siégeant au Divan! sous l'Empire ottoman. Grand vizir- premier ministre. Dignité de vizir. Ministre d'un prince musulman. Le titre fut attribué par les Ottomans aux principaux dignitaires de l'État à partir de 1380.

19) Rei ou reis n.m. 1740.

1. Titre de plusieurs dignitaires de l'empire ottoman.

2. Chef politique, dans le monde musulman.

3.3.2 İctimai-siyasi və hərbi sahədə işlənən sözlər

20) Janissaire n.m – 1457. (italien giannizzero, du turc yeni çeri, nouvelle troupe). Soldat d'une infanterie régulière turque, employée du XIVe au XIXe s.

21) Cosaque n.m – 1413. (russe kazak, du turc gezek, kazak)

1. Membre de bandes armées habitant les confins méridionaux des États moscovite et polono-lituanien.

2. Paysan-soldat, membre de régiments spéciaux de la cavalerie russe.

3. Familier et vieux. Homme dur, brutal.

22) Disdar- Du turc dizdar. Genre de gouverneur dans l'administration turque

23) Heïdouk n.m. 1605. Synonyme de haïdouk.

24) Haïdouk n.m (hongrois hajdú, pluriel hajdúk, du turc haydut, brigand).

Membre de bandes armées luttant contre l'occupation ottomane en Hongrie et dans les Balkans (XVe-XIXe s.).

25) Hourra yaxud hurrah! n.m. 1728. (anglais hurrah, onomatopée).

1. Cri de guerre ou d'honneur en usage dans de nombreuses armées étrangères et réservé, dans la marine de guerre française, à l'accueil à bord des chefs d'État étrangers.

2. Cri d'acclamation et d'enthousiasme.

Bu söz özünün tarixi inkişaf dövründə urmak, ur ha! Vur ha! kimi formalarda işlənmişdir. Buna misal olaraq, biz dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulini "Könül, səccadəyə basma ayaq, təsbihə əl urma" adlı qəzəlinin birinci bəndinə nəzər yetirək:

Könül, səccadəyə basma ayaq, təsbihə əl urma,

Namaz əhlinə uyma, onlar ilə durma, oturma!

Əyilib səcdəyə, salma fərağət tacını başdan,

Vüzudən su səpib, rahət yuxusun gözdən uçurma! [49, s.284]

Urma söz Müasir Azərbaycan dilinin qrammatikasında vurma şəklində işlənmişdir. Füzuli qəzəllərinin lüğət tərkibində bu sözün əvvəlində səsdüşümü hadisəsi baş verməsi müşahidə olunur.

Füzuli, aləmi-qeyd içrəsən, dəm urma eşqindən,

Kəməli-cəhl ilə də'vayi-irfan eyləmək olmaz [49, s.148]

26) Yatagan n.m (yatağan) 1787. Sabre incurvé en deux sens opposés, à la lame très tranchante. (Il était en usage chez les Turcs et les Arabes.)

27) Chaman yaxud shaman (şaman) 1699. Dépositaire de la culture, des croyances et des pratiques spirituelles du chamanisme.

28) Curbache n.m. 1842. Du turc *qırmanç*, même étymologie que cravache. Fouet, cravache.

29) Cravache n.f. (allemand Karbatsche, du turc kırbaç, fouet, par l'intermédiaire du polonais karabacz)- 1790

30) Odjak (ocak). La milice des janissaires et différents corps d'armes existant à côté de cette « infanterie régulière », ainsi que les corps de janissaires occupant les trois Régences barbaresques à Constantinople. Sa forme turque orientale otchag est utilisée sans changement en russe avec le sens de « foyer, foyer de famille, famille »

31) Divan - 1519. (turc divan).

1. Bureau administratif dans les Empires omeyyade et abbasside. Hist: Salle garnie de coussins où se réunissait le conseil du sultan.

2. Conseil du souverain ottoman qui se tenait dans une salle où se trouvait une sorte de sofa servant de siège.

3. Recueil de poésies arabes ou persanes.

4. Long siège sans bras ni dossier, généralement garni de coussins, placé contre un mur et pouvant servir de lit. (D'origine orientale, il apparaît en France vers la fin du XVIIIe s.)

5. Siège de ce type sur lequel s'allonge le patient chez le psychanalyste.

6. En Belgique, canapé.

32) Sérasquier n.m.

1. Général, chef suprême des forces militaires de l'empire ottoman. Du turc serasker (« chef d'armée »), lui-même du persan سرلشکر, sarlashkar (« chef d'armée, général »), composé de سر, sar (« tête, chef ») et لشکر, lashkar (« armée ») pour le turc, composé de ser (« tête ») et asker

33) Sandjak n.m - 1767. turc sancak, étendard). Subdivision territoriale d'un pachalik de l'Empire ottoman.

34) La horde n. f. (turc ordu, camp) Troupe sauvage causant des dommages par sa violence : Des hordes d'envahisseurs barbares.

1. Troupe d'animaux sauvages : Des hordes de loups affamés.

2. Troupe nombreuse, indisciplinée et plus ou moins violente de personnes quelconques

Une horde de gamins excités.

3. Centre administratif des grands empires nomades médiévaux constitué par les campements de tentes des chefs de ces États.

35) Bachi-bouzouk. 1863. (turc başibozuk, mauvaise tête)- 1860

36) Cadislesker n.m. Mot turc composé de kadı « juge, qadi » et leşker « soldat, armée », de l'arabe *القاضي*, qadi-al-askar de même sens.

37) Solak. (du turc solak). Classe de janissaire du sultan, dont les turbans sont ornés de plumes très hautes.

38) Zaïm n.m. Soldat turc, dont le bénéfice militaire est un peu au-dessus de celui du timariot.

39) Spahi (du turc sipahi) 1538. « cavalier de l'armée ottomane », mot provenant du persan sipâhi signifiant « soldat à cheval » -1829. tabor (tabur).

1. Soldat d'un corps de cavalerie ottoman.

2. Cavalier de l'armée française appartenant à un corps d'Afrique du Nord créé en 1834 et organisé en une « subdivision d'arme » de la cavalerie en 1841. (Convertis pour la plupart en unités blindées, les régiments de spahis algériens, marocains et tunisiens s'illustrèrent tout particulièrement au cours de la Seconde Guerre mondiale avant d'être dissous en 1962.)

40) Timar (timar) 1690. Dans l'Empire ottoman, fief militaire d'importance secondaire.

41) Uhlán n.m – 1748(oğlan) tatar, oğlan, enfant.

Nom donné, dans plusieurs armées européennes, à des cavaliers armés de la lance.

42) Avanie- 1557 Avanye. « Imposition infligée par les Turcs aux chrétiens, rançon » , (1713) avanie ; de l'italien avania (« taxe injustifiée »), du turc qui l'a emprunté à l'arabe *خوان*, khawwaan (« non-fiable, traître »), ou, plus pertinent selon Antoine-Paulin Pihan, de l'arabe *هوان*, hawane qui signifie (« mépris »)

43) Cadine- Du turc kadın. Femme du sultan.

44) Caïmacan \ka.i.ma.kã\ masculin. Lieutenant du grand vizir, gouverneur d'un caïmacanat. Du turc ottoman qā'imaqām (« sous-préfet »), emprunté à l'arabe م قام ق ائ م, qaïm-maqam.

45) Mamamouchi. Titre honorifique fantaisiste et prétendument turc. Nom donné par Molière dans le Bourgeois gentilhomme à une prétendue dignité turque conférée à M. Jourdain.

46) Mousselin. Du turc müsellim emprunté à l'arabe mousellim, « celui qui sauve », apparenté à سلام, salam (« paix »). Officier turc, lieutenant d'un pacha.

3.3.3. Dini sahədə işlənən sözlər

47) Mufti 1628. Par l'intermédiaire du turc ottoman م ف تي, muftî, de l'arabe م ف تي, muftî (« interprète »), participe de aftā « donner une consultation, répondre sur une question de droit ». Interprète de la loi musulmane.

48) Medrese n.f.- Forme turque de madrasa vient de l'arabe. Établissement islamique d'enseignement sunnite (orthodoxe, traditionaliste). Tout édifice musulman destiné aux sciences. (Au Maghreb, on dit medersa ; dans le monde turc, medrese.)

49) Muezzin- du turc müezzin, lui-même issu de l'arabe مؤذن muaddin signifiant « celui qui fait l'appel » - 1823. Fonctionnaire religieux musulman chargé d'appeler, du haut des minarets des mosquées, aux cinq prières quotidiennes.

50) Derviche- 1653. Derviz, derviss 1546. (persan darwich, mendiant)

Membre d'une confrérie religieuse musulmane. Religieux musulman appartenant à une confrérie, en Perse, Turquie, Syrie.

51) Hodja- Du turc hoca (« professeur, enseignant »). Titre donné aux enseignants coraniques ou plus généralement aux enseignants en Turquie

52) Giaour 1740. Du turc gâvur, gavur et de l'arabe kâfir. Terme de mépris appliqué aux non-musulmans en Turquie

53) Cazaskier- du turc kazasker. En Turquie, homme qui occupe le premier rang après le cheik de l'islam dans la hiérarchie religieuse.

54) Raya yaxud raïa n.m. 1765. (turc reaya, de l'arabe ra'ïyya). de l'Empire ottoman. (L'usage occidental réserve ce terme aux sujets non musulmans de cet empire.)

55) Oouléma-Nom donné, chez les Turcs et chez les Arabes, aux docteurs de la loi.

3.3.4. Memarlıq və tikinti sahəsində işlənən sözlər

56) Imaret. Du turc imaret, de l'arabe عمارة imara qui signifie bâtiment, immeuble.

57) Minaret n.m. Via le turc minare, de l'arabe منارة, manara (« phare »), dérivé de نار nár (« feu »)- 1606 . Tour d'une mosquée du haut de laquelle le muezzin appelle les musulmans à la prière.

58) Hammam (du turc hamam) de l'arabe حَمَّام, ḥammām (« eau chaude »). Établissement dans lequel on prend des bains de vapeur. 1655

59) Kiosque 1608 (italien chiosco, pavillon de jardin, du turc köşk).

1. Petite boutique sur la voie publique, édicule pour la vente de journaux, de fleurs, etc.

2. Pavillon ouvert de tous côtés, installé dans les jardins, sur les promenades publiques, etc.

3. Au Québec, stand, notamment dans une exposition, une foire.

4. Abri vitré installé sur le pont d'un navire pour protéger le personnel contre les embruns, la pluie, etc.

5. Superstructure d'un sous-marin. (Il sert d'abri de navigation pour la marche en surface, et, pendant la plongée, de logement pour les mâts et de poste d'observation au périscope.)

6. (Nom déposé.) Système ouvrant l'accès à certains services vidéotex à partir d'un Minitel (Kiosque télématique) ou à des messages diffusés par des répondeurs téléphoniques (Kiosque téléphonique) et permettant leur facturation.

60) Yourte- Iourte 1818. Du russe юрта, jorta, lui-même d'une racine turque yurt (« maison »). (1765) jurte. Tente de peau des nomades de l'Asie centrale; hutte conique des Kirghizes, des Samoyèdes.

61) Sérail- (saray) 1380. din de l'italien serraglio, issu du turc saray (« palais », « cour ») lui-même issu du persan سرای , sarây (« maison », « demeure ») à son tour dérivé de l'arabe سرای , saryo.

62) Turbé yaxud turbeh n.m- (du latin turba et du turc türbe) XVIIe.
1. Tombeau, mausolé

2. Groupe de dix témoins dans une enquête par turbe, notamment dans le Nord de la France au Moyen Âge

63) Caravansérail n.m. 1432 (persan kār wān-sarāy, de kār wān, caravane, et sarāy, palais). En Orient, abri pour les voyageurs, hôtellerie où s'arrêtent les caravanes

3.3.5 Pul vahidlərini ifadə edən sözlər

64) Bakchich n.m. 1846. (bahşiş). Du persan بخشش , bakshish (« don »), passé à l'arabe بخشيش , 'baqšīš et au turc bahşiş (« pourboire », « pot-de-vin »). En serbe et en bulgare бакшиш signifie simplement « pourboire ». Argent que l'on donne à quelqu'un afin de le remercier de ses services ou de les acheter ; pot-de-vin. Pourboire. 1846

65) Caratch \ka.ʁaʃ\. Du turc haraç lui-même de l'arabe خراج , kharaj « tribut ». Tribut, capitation que payent au sultan ses sujets non musulmans.

66) Aspre. Petite monnaie d'argent en usage chez les Turcs. médin n.m. Sorte de monnaie turque

3.3.6. Fauna və flora sahəsində işlənən sözlər

67) Chacal -du turc çakal, issu du persan شغال šāgāl, lui-même issu du sanskrit सृगाल sṛgāla. 1686. Mammifère ressemblant beaucoup à un renard, de mœurs nocturnes, au régime alimentaire varié, des prairies naturelles et des forêts.

68) Caracal (turc qara qulaq, oreille noire) 1750. Félin d'Afrique et d'Asie du Sud-Ouest, à longues pattes et pelage fauve, voisin du lynx.

69) Saïga n.m. 1761. (russe сайга, du turc saika). Mouton sauvage des steppes d'Asie centrale, au museau enflé en une sorte de trompe.

70) Tulipe n.f. 1611. (latin scientifique tulipa, du turc tülbent, turban)

1. Liliacée bulbeuse à grande et belle fleur solitaire en forme de vase, cultivée industriellement. (La fleur montre six grandes pièces pétaloïdes ou tépales, de couleur très diverse selon la variété culturelle.)

2. Objet ou ornement en forme de tulipe.

3. Abat-jour en pâte de verre qui a la forme d'une tulipe.

4. Surnom donné sous l'Ancien Régime aux soldats insoucians et gais (avec majuscule).

71) Tarpan n.m. 1776. (mot kirghiz). Race de chevaux considérés comme sauvages ou errants, en Europe orientale.

72) Martagon. (espagnol martagón, du turc martagān, sorte de turban). Espèce de lis des montagnes, aux fleurs rose violacé et brun malodorantes, menacé de disparition en France.

3.3.7. Parça, yun, dəri, geyim adlarını ifadə edən sözlər

73) Andrinople n.f. 1825. (de Andrinople, nom propre de ville turque Edirne). Couleur rouge vif. Toile de coton de cette couleur.

74) Angora 1761 (Angora, ville de Turquie, aujourd'hui Ankara).

1. Se dit d'un animal présentant des poils longs, soyeux et doux.

2. Se dit de la toison de ces animaux, de vêtements faits avec elle.

75) Astrakan - 1775. (de Astrakhan, nom propre). Fourrure noire, grise, brun tacheté marron, provenant de la dépouille d'un agneau caracul de quelques jours ou d'un agneau mort-né (breitschwanz). Originaires de l'Ouzbékistan et du Turkménistan, les agneaux caraculs sont élevés aussi en Afghanistan, en Iran et en Afrique du Sud.

76) Babouche n.f 1546. (turc papuş, chaussure, du persan).

1. Pantoufle sans quartier et sans talon, portée dans les pays musulmans.

2. Chaussure d'appartement sans contrefort

77) Bougran n.m- Bukara şəhərinin adından. 1175. Toile épaisse qui servait de doublure ou de renfort.

78) Cafetan yaxud caftan. 1537.

1. Du turc ottoman قفطان qāftān (sens identique), de l'arabe خفطان khaftān dit aussi تخفيفة takhfifah puis قفطان qāftan, pelisse d'honneur et manteau initialement unisexes et actuellement robe exclusivement féminine.

2. Robe, surtout d'apparat, utilisée autrefois par les hommes, en Orient.

79) Caraco n.m-1774 (du turc kerrake). 1. Autrefois, corsage de femme cintré, à manches et basques. 2. Sous-vêtement féminin droit et court, porté avec une culotte assortie.

80) Chagrin n.m (de turc sağrı). 1606.

Cuir grenu, fait de peau de mouton, de chèvre, d'âne, de mulet ou de cheval.
Livre réalité en plein chagrin. Peau de chagrin.

81) Caracul yaxud karakul n.m 1780 (russe karakoul, de Karakol, ville d'Ouzbékistan). 1. Race de moutons caractérisée par la toison bouclée des agneaux à la naissance. 2. Fourrure de ces agneaux (astrakan, ou breitschwanz)

82) Casaque n.f- (turc quzzak yaxud kazak). 1413.

1. Au XVIe et au XVIIe s., ample manteau d'homme.

2. Manteau des mousquetaires, sorte de paletot sans ceinture à larges manches refendues.

3. Blouse sans taille marquée, assez longue et boutonnée devant. 1413. Tourner casaque- tourner le dos à ceux de son parti, changer de parti, d'opinion.

4. Blouse ou courte jaquette de femme. Veste en soie de couleur vive, que portent les jockeys.

83) Chabraque (allemand Schabracke, du turc şaprak yaxud çaprak). 1813. 1. Pelage du dos de certains mammifères, lorsque la couleur du poil diffère de celle du reste du corps.

2. Ancien. Sorte de housse ou de couverture d'un cheval de cavalerie.

3. Familier, vieilli ou régional. Prostituée.

84) Colback n.m- (turc kalpak). 1657. Sorte de bonnet à poil surmonté d'un plumet, évasé du haut et fermé par une poche conique en drap appelée « flamme »

85) Dolman n.m – 1537. (mot allemand, du turc dolama). Veste d'uniforme garnie de brandebourgs.

86) Falzar n.m-1878. (peut-être grec moderne salvári, culotte bouffante, du turc şalvar). Pantalon.

87) Fez (de Fez, nom propre). Calotte tronconique en laine, généralement rouge, qui fut la coiffure traditionnelle des Turcs.

88) Gillet n.m -1664 (espagnol jileco ; du turc yelek). Pièce du costume masculin, courte et sans manches, qui se porte sous la veste.

89) Macramé. Du turc makreme. Dentelle d'ameublement assez lourde, obtenue avec des fils tressés et noués à la main. Génois macrame, nœud, de l'arabe mahlowdotrama.

90) Ottoman-1624. Étoffe de soie à grosses côtes, tramée coton, que l'on emploie dans la confection des vêtements de dames.

91) Savate 1100- chavate en picard XIII puis çavate, savate. Turc çabata, par l'it. Ciabatta. Vieille chaussure ou vieille pantoufle qui ne tient plus au pied.

Être en savates, traîner ses savates- vivre misérablement dans l'indigence. Injure à l'adresse d'une personne maladroite.

Quelle savate ! Il peint comme une savate. Sport de combat où l'on porte des coups de pied à l'adversaire. Large morceau de bois qu'on place sous un pied de meuble, un sport, un objet étroit, pour l'empêcher de s'enforcer, de dégarder le sol. Pièce de bois sur laquelle repose le navire au moment de son lancement.

92) Talpack 1906.(turc). Coiffure des janissaires (XIVe s.), puis des chasseurs à cheval français de 1854 à 1870.

93) Tarbouch, tarbouche n.m. 1849 (arabe tarbūch). Bonnet rouge, garni d'un gland de soie, faisant partie du costume traditionnel turc et égyptien.

94) Tcharchaf 1906. (turc çarşaf). Voile noir avec lequel les femmes turques se cachent le visage.1906

95) Turquoise n.f. 1200. (ancien français turcois, turc, parce que cette pierre, provenant de Perse, transitait par la Turquie).

1. Minéral formé de phosphate hydraté de cuivre et d'aluminium, roche non transparente colorée du bleu clair au vert pomme.

2. Qui a la couleur de la turquoise. Pierre fine de couleur bleu ciel à bleu-vert, opaque, qui est un phosphate hydraté naturel d'aluminium et de cuivre. (La turquoise se rencontre en masses, formant parfois de petits filons engagés dans leur gangue, ou libres et en petits rognons. Les lapidaires distinguent les turquoises en orientales et en occidentales.)

3. Lit de repos à deux dossiers de même hauteur, apparu vers 1767.

96) Turban (turc *tülbent*, du persan *dulband*). 1538.

1. Coiffure orientale faite d'une longue pièce d'étoffe, enroulée autour de la tête recouverte préalablement d'une calotte de drap.

2. Coiffure de femme en tissu souple et drapé dans le style des turbans orientaux.

3.3.8. Yeyinti məmulatları və içki adlarını ifadə edən sözlər

97) Baklava (mot turc) 1853. Pâtisserie orientale en pâte feuilletée, garnie de noix et de miel.

98) Sorbet (turc *şorbet*, boisson fraîche). 1553. Glace fondante, obtenue par congélation d'un mélange d'eau et de sucre aromatisé soit à l'aide de fruits, soit à l'aide de vin, de liqueur ou d'alcool.

99) Bergamote -1536 (italien *bergamotta*, du turc *beg armut(d)u*).

Fruit du bergamotier, jaune, piriforme, dont la pulpe est très acide et dont la peau contient une huile essentielle très estimée en parfumerie.

100) Koumys, koumis yaxud koumiss 1634 (turc *kimiz*). Boisson fermentée, fabriquée par les nomades de l'Asie centrale avec du lait de jument, d'ânesse, de chamelle ou de vache.

101) Loukoum ou lokoum. Du turc lokum. Confiserie orientale faite d'une pâte à base de miel, d'amidon de maïs, d'arômes et de colorants, et parfois garnie de fruits secs.

102) Café 1575 (turc kahve, par l'intermédiaire de l'arabe kahva et l'italien cavee, puis caffè). Graine ou fève du caféier.

103) Caviar (vénitien caviaro, du turc havyar). 1553. cavyaire 1432.it. cavaiale, turc havyar.

1. Produit préparé à partir d'œufs d'esturgeon mis en saumure.

2. Enduit noir dont la censure faisait couvrir certaines parties d'un journal ou d'un livre. Passer au caviar - noircir à l'encre.

104) Chiche-kebab n.m (du turc şişkebab). mil. XXe. Brochette de mouton grillée avec des aromates.

105) Kébab- 1789. Du turc kebab, de l'arabe ou du persan کباب kabāb (« morceaux de viande grillée »).

106) Képhir, képhyr yaxud kéfir n.m.1888. (mot caucasien kefir).

Boisson fermentée gazeuse, acide et légèrement alcoolisée, d'origine caucasienne, fabriquée à partir du lait.

107) Halva. 1890 (turc helvā, de l'arabe halwā). Confiserie orientale à base de graines de sésame broyées et de sucres.

108) Pastrami. (mot anglo-américain, du yiddish pastrome, en turc pastırma ou basturma). Morceau de poitrine de bœuf saumurée et fumée, servie en tranches fines.

109) Salep- Du turc salep. Substance alimentaire tirée des tubercules desséchés de certaines orchidées.

110) Pilaf yaxud pilaw n.m 1654. (turc pilav, du persan pulāv). Apprêt à l'orientale du riz revenu dans un corps gras avec un hachis d'oignons, mouillé de bouillon, condimenté, safrané, cuit jusqu'à ce que le liquide soit totalement absorbé.

111) Moussaka n.f. 1970.(grec moderne moussakás, du turc musakka). Plat fait de tranches d'aubergines frites, disposées en couches alternées avec un hachis de mouton et d'oignons, et cuit au four.

112) Yaourt, yoghourt yaxud yogourt n.m. 1432 (du turc). Lait caillé ayant subi une fermentation acide.

113) Raki (vient de l'arabe. Arak, rakı, irak. La version turque rakı).

En Turquie, eau-de-vie de raisin ou de prune aromatisée à l'anis. 1664.

3.3.9. Ev və məişət sahəsində işlənən sözlər

114) Kilim n.m (turc kilim, issu du persan کِلیم, gelim).

Tapis d'Orient en laine, tissé en basse lisse, produit artisanal spécifique des peuples nomades musulmans.

115) Odalisque n.f. 1614.(turc odalıq, de oda, chambre). Dans l'Empire ottoman, esclave attachée au service des femmes du Sultan

116) Cravache n.f. 1790. (allemand Karbatsche, du turc qırmanç, fouet, par l'intermédiaire du polonais karabacz). Badine courte et flexible, qui sert aux cavaliers pour stimuler ou corriger un cheval.

117) Sofa 1560. (de l'arabe slowdotuffa, du turc sofa. Canapé à joues pleines très en faveur au XVIIIe s., souvent placé dans une alcôve.

118) Chibouque yaxud chibouk n.f. 1831, 1849. (arabe chubuq, du turc çubuk, tuyau, pipe). Pipe à long tuyau, dont on se sert en Turquie

119) Narguilé yaxud narghilé. 1823. Du turc nargile, du persan نَارِگِیْلَه, nārgileh, dérivé de نَارِگِیْل nārgil (« noix de coco », utilisée au départ pour faire le flacon de la pipe).

120) Ottoman 1654. Étoffe de soie à grosses côtes, tramée coton, que l'on emploie dans la confection des vêtements de dames.

121) Tricoises nom féminin pluriel. 1314. (de tenailles turcoises, tenailles turques).

1. Clé utilisée par les pompiers pour compléter le serrage des raccords, ouvrir les couvercles de bouches d'incendie, manœuvrer certains robinets (barrages de gaz notamment), etc.

2. Tenailles de maréchal-ferrant.

3. Machine de guerre qui servait à démanteler les remparts des places assiégées
122) Turquerie n.f. 1579.

1. Caractère turc, dur ipitoyable.

2. Objet, composition artistique ou littéraire d'origine, de goût ou d'inspiration turcs, orientaux.

123) Araba- ancienne voiture couverte tirée par des bœufs, utilisée en Turquie et dans l'empire ottoman.

3.3.10. Dənizçilik sahəsində işlənən sözlər

124) Caique n.m (turc kayık, peut-être par l'intermédiaire de l'italien). 1575 - 1579. Embarcation de pêche, longue et étroite, ne se déplaçant qu'à l'aviron. 2. Au Portugal, bateau de pêche de l'Algarve, doté de deux voiles latines.

125) Pacha (amiral turc le vaisseau amiral turc) . Français familier. Commandant d'un navire.

126) Chebec yaxud chebek 1771. (arabe populaire chabbāk, par l'intermédiaire du catalan xabec). Voilier léger à trois mâts utilisé en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe s.

127) Mahonne n.f. 1540 (Du turc et, plus avant, de l'arabe ماعون, mā'ūn.). Chaland ponté de port, sans moyens propres de propulsion, utilisé au chargement des navires. Sandale (bateau).

3.3.11. Həyatın digər sahələrində işlənən sözlər

128) Cacholong n.m (de Cach, nom propre, et kalmouk cholon, pierre). Variété d'opale ayant l'aspect blanc de la porcelaine.

129) Laiton. De l'arabe لاطون, lātūn (« cuivre »), lui-même issu du turc altın (« or »). Alliage de cuivre et de zinc, dont la teneur en zinc, pour un alliage industriel, varie de 5 à 42 %.

129) Ouïgour n.m. 1846.

1. Langue littéraire ancienne du groupe turc, parlée autrefois par les Ouïgours.

2. Langue turque parlée en Chine (Xinjiang), au Kazakhstan, en Ouzbékistan et au Kirghizistan.

130) Salamalecs. nom masculin pluriel. 1659. (arabe salām ‘alaikum, paix sur toi). Familier. Politesse exagérées et hypocrites.

131) Vilayet n.m. 1869. (turc vilâyet, de l'arabe wilāya). Unité administrative, dans certains pays musulmans, notamment dans l'Empire ottoman.

132) Baïram, bayram yaxud beïram n.m (mot turc bayram). 1533.

Nom donné à deux grandes fêtes musulmanes qui suivent le ramadan, chez les Turcs.

133) Chaman n.m (şaman). 1699.

Dans certaines sociétés traditionnelles (d'Asie septentrionale ou d'Amérique, par exemple), personne censée communiquer avec le monde des esprits par le recours à diverses techniques : transe, extase, voyage initiatique.

134) Kief n.m. 1789. De l'arabe كَيْفٌ, kayf. Du turc keyf. (« plaisir, état de gaieté, hashish »)

135) Truquer.

1. Modifier quelque chose de manière relativement invisible pour tricher à un jeu ou faire un tour d'illusionniste : Truquer des dés.

2. Modifier de manière occulte et frauduleuse certains éléments d'une opération pour obtenir à coup sûr le résultat recherché : Truquer des élections.

136) Taffetas- taphetas 1314. It. Taffeta, dur turc tafta.

Tissous de soie à armure unie. Taffetas ordinaire, aux deux faces semblables. Taffetas changeant, dont la chaîne et la trame sont de nuances différentes.

137) Hospodar 1663. mot slave maître, seigneur. Ancien titre des princes vassaux du sultan de Turquie placés à la tête des provinces roumaines.

138) Beylicat 1922. De beylik juridiction d'un bey. Souveraineté du bey.

139) Beylical, ale, aux –adj. 1887. De beylik juridiction d'un bey. Qui a rapport au bey.

140) Turcique. adjectif. 1839.(latin scientifique turcicus, turc). Selle turcique, fosse osseuse creusée dans la face supérieure du corps du sphénoïde, dans laquelle est logée l'hypophyse.

141) Turco n.m- 1857. Lat. Turcicus turc l'Algerie étant restée sous la domination turque jusqu'en 1830. Tirailleur algérien.

142) Turquin adjectif masculin. 1471 (italien turchino, de turco, turc) - Se dit d'un marbre italien bleu, veiné de blanc

143) Turcophobe 1877. De Turc avec le suffixe -phobe. Personne qui craint, hait les Turcs.

144) Turcophile 1839. Mot composé de Turc, turc et -phile. Qui aime les Turcs, la culture turque.

145) İcoglan 1613. Corruption de itch-oghlan, mots turcs qui signifient : îtch (« intérieur ») et oghlân (« jeune page »).

146) Archine n.f (russe archin, du turc). 1699. Ancienne mesure de longueur autrefois utilisée en Russie (où elle valait 71,12 cm) et dans quelques pays d'Orient

147) Balkans- Du turc balkan. Territoires situés en Europe, au sud du Danube et au nord de la mer Méditerranée. Balkaniser-Morceler, diviser, en parlant d'un territoire.

148) Maimon- XVIIIe siècle. Mot forgé par Georges-Louis Leclerc de Buffon à partir de l'arabe ميمون, maymūn (« singe »), du turc maymun (« singe ») ou du persan ميمون, maymun (« singe »). Macaque à queue de cochon.

149) Dombra- Le terme arabe tanbūr (qui désigne un ancêtre du dombra) a voyagé à travers l'Asie et évolue par le turc tambūra et passe par la Crimée où il apparaît sous la forme dambura. La version turque est dombra.

Instrument à cordes pincées à deux cordes

150) Nichan. Du turc nişan emprunté au persan نیشان, neşân.

Décoration militaire ou civile, insigne, dans le monde turc.

151) Nizam. (arabe nizlawdotām, organisation). En turc nizam. Titre porté par divers souverains indiens.

152) Oque- 1653. Du turc okka.

1. Ancienne mesure grecque de la masse, valant environ 1250 grammes.
2. Mesure usuelle des volumes de liquides alimentaires en Grèce, qui valait environ 1,33 litres

153) Roumélie- Du turc Rumeli (« terre des roumis »), désignait autrefois l'Empire romain d'Orient puis la partie européenne de l'empire ottoman

154) Saz- Du turc saz, issu du persan ساز , sâz. Sorte de luth à manche long ou court d'origine persane, rencontré en Turquie, en Grèce, en Arménie et en Azerbaïdjan

155) Sultane n.f. 1548.. sultane 1541. Cahcune des femmes du sultan turc. Ancien vaisseau de guerre turc. Canapé formé d'une banquette et de deux dossiers latéraux.

NƏTİCƏ

Dil stabil kateqoriya olmayıb, daim dəyişikliyə uğrayır. Başqa sözlə, o daim inkişafda olan, təkamül edən canlı sistemdir. Əks halda, o, reallıqları əks etdirə bilməz və tezliklə sıradan çıxar. Digər tərəfdən, dil sözlərin toplusu olmayıb, müəyyən sistemə və struktura malikdir.

Dünyanın ən zəngin dillərindən olan türk və fransız dilləri də, bu məsələdə istisna təşkil etmirlər. Tarix boyu türk xalqlarının qurduğu böyük dövlətlər, xüsusən də, Səfəvi və Osmanlı imperiyaları Avropa ilə əlaqələrin yaxşılaşdırılmasına daim cəhd edib. Bu ölkələrin başında Fransanın gəldiyini desək, yanılmarıq. Belə bir maraq təbii ki, qarşılıqlı idi. Yəni Fransa da Şərqdə öz maraqlarını möhkəmlətmək üçün Osmanlı, Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu və Səfəvi dövlətləri ilə əlaqələri möhkəmlətməyə can atırdı. Bu əlaqələrə həm ticarət, həm də diplomatik və hərbi münasibətlər daxil idi. Belə geniş və çoxşaxəli əməkdaşlıq xalqlar arasında ünsiyyətin genişlənməsinə səbəb olur və bir xalqın həyat tərzinə aid olan anlayışlar digər xalqın da həyat tərzinə çevrilirdi. Lakin, bu birdən birə, spontan şəkildə baş verən proses olmayıb, müəyyən məntiqi ardıcılıqla baş verirdi. Coğrafi baxımdan Osmanlı imperiyası Avropaya daha yaxın olduğundan osmanlı türklərinin dili ərəb, fars və türk sözlərinin fransız dilinə keçməsinə daha böyük rol oynamışdır. Bunun bir ciddi səbəbi də Osmanlı imperiyasında mövcud olmuş tərcümanlıq institutu idi.

Bütün bunları və digər məsələləri biz “Fransız dilində türk mənşəli sözlərin leksik xüsusiyyətləri” adlı dissertasiya işində şərh etməyə çalışmışıq.

Bir faktı da unutmayaq ki, türk dilinə orta əsrlərdən başlayaraq ərəb və fars təsiri çox güclü olmuşdur. Təkcə dilin “lisani osmani” adlandırılması elə təsirin nə qədər böyük olduğunu göstərməyə sübut edir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, Türkiyə Respublikası elan edildikdən sonra bu dilin islah olunması, ərəb və fars qarışıqlarından təmizlənməsi ciddi məsələ kimi müasir Türkiyənin qurucusu olan Mustafa Kamal Atatürkü ciddi düşündürmüşdür. 1930-cu illərdə “türkləşmək inqilabı”na başlayan Atatürk lisani-osmanini təcili olaraq türkcəyə çevirmək üçün erməni əsilli Agop Martayanın (Dilaçar) başçılığı altında dil komissiyası qurdu.

Beləliklə, heç biri dilçi olmayan bu adamlar bir erməni dilçisinin rəhbərliyi altında iclaslarda, kabinetlərdə yeni söz və terminlər yaratmağa başladılar. O zaman Türk Dil Qurumunun tələsgənliyi və qurum rəhbərinin pis niyyəti türk dilinə kifayət qədər zərbə vurdu və onu digər türk dillərindən uzaqlaşdırdı. Lakin, bu məsələ bizim tədqiqat predmetimiz olmadığı üçün məsələnin üzərində dayanmırıq.

Dissertasiyada biz dildin lüğət tərkibinin təşəkkülü və zənginləşməsi, fransız dilinin lüğət tərkibindəki türk mənşəli sözlərin yeri və rolunu təhlil etmiş, bu sözləri işlənmə sahəsinə görə təsnif etmişik. Apardığımız tədqiqat işi bizə müəyyən nəticəyə gəlməyə və irəli sürdüyümüz fikirləri ümumiləşdirməyə imkan verir. Fransız və türk dilçiliyinə aid çox sayda ədəbiyyatı təhlil etdikdən sonra, biz əldə etdiyimiz nəticələri aşağıdakı kimi ümumiləşdirdik:

1) İnsanlar arasında zəruri ünsiyyət vasitəsi olan dil cəmiyyət və həyatın özü kimi daim inkişaf prosesi keçir. Cəmiyyətdə baş verən hadisələr dildə öz əksini tapır. Dillər arasında baş verən əlaqələr onların bir-birinə qarşılıqlı təsirinə, dillər arasında bir dil ünsürünün digər dilə keçməsinə şərait yaradır. Kontaktlı və kontaktsiz dil əlaqələrinin qohum, qohum olmayan və qarışıq əlaqələr kimi növləri mövcuddur. Bilavasitə və bilvasitə yollarla bir dildən digər dilə keçən leksik alınmaların həmin dildə vətəndaşlıq hüququ qazanması bir sıra amillərlə şərtlənir:

-leksik alınmalar obyekt dilin müəyyən qrammatik kateqoriyasına aid olmalı

-leksik alınmalar mənaca müstəqil olmalı;

-obyekt dilin sözləri ilə dublet yaratmamalıdır və həmin dildə ən azı iki müxtəlif janrda işlədilməlidir;

-alınma söz öz mənbəyində hansı mənada işlədilirsə alan dildə də, həmin mənada düzgün və dəqiq işlədilməlidir;

-həmin leksik alınmalar obyekt dilin daşıyıcıları üçün anlaşılmalıdır.

2) Leksik alınmalar digər dildə leksik-semantik, fonetik, qrammatik, etimoloji-morfoloji meyarlar ilə müəyyənləşdirilir. Leksik alınmaların keçdiyi dildə fonetik, leksik, qrafik, qrammatik, semantik asimilyasiyalara məruz qala bilər və bu prosesə obyekt və mənbə dilin daxili qanunları, onların digər dilə keçmə dövrü, işlənmə dairəsi kimi amillər təsir göstərə bilər. Eyni zamanda dildə əks leksik alınmalar

mövcuddür ki, bu tip leksik alınmalar bir dildən digərinə keçərək müəyyən semantik dəyişikliklərə məruz qalıb yenidən mənbə dilə qayıtması prosesinin nəticəsində yaranır və bu zaman üç müxtəlif dil hadisəsi aşkarlanır:

-mənsəcə dilin özünə aid olan söz qismən dəyişikliyə məruz qalaraq dilə qayıdır və alınma vahid kimi qəbul olunur;

-mənsəcə dilin özünə aid olan söz həm fonetik, həm də semantik dəyişikliyə uğrayaraq dilə qayıdır və leksik alınma kimi qəbul olunur;

-mənsəcə dilin özünə məxsus olan söz heç bir dəyişikliyə uğramadan dilə qayıdır, arxaik semantik leksik alınma kimi qəbul olunur və yalnız xüsusi mətdə işlənir.

3) Hind-Avropa dilləri ailəsinin Roman dilləri qrupuna daxil olan fransız dili analitik, Ural-Altay dil ailəsinin Altay dil qrupuna daxil olan türk dili isə aqqlütinativ dil qrupuna daxildir. Türk dilində 29 hərf və 29 səs, fransız dilində isə 26 hərf, 36 fonem (16 sait, 17 samit və 3 yarım samit səs) və 103 fonogram var.

4) Fransız dilində mövcud olan türk mənşəli sözlərdə qrafik dəyişiklik sistemli şəkildə baş verir. Fransız dilində bir neçə hərflə yazılan bir səs və ya fonem türk dilində yalnız bir hərflə ifadə olunur. Eyni zamanda bəzi sözlər türk dilində bitişik yazıldığı halda fransız dilinə keçdikdən sonra tire işarəsi ilə yazılır. Bəzi sözlərdə isə samitlərin qoşalaşması hadisəsi baş verir. Məsələn: hamam- hammam. Ay-ail-saray-sérail; g-g və ya gh-ağa-agma; c-dj-sancak-sandjak; ı-i-rakı-raki; ç-tch-çarşaf-tcharchaf; ş-ch-paşa-pacha; u-ou-musakka-moussaka;ü-u-müezzin-muezzin; y-i-havyar-caviar; z-s-kazak-casaqueuy-ouï -uygur- ouïghour; k-k və ya yaxud que-çubuk-chibouque yaxud chibouk və s.

5) Fransız dilində mövcud olan açıq è [ɛ] və qapalı é [e] türk dilində yalnız bir versiyada açıq e [ɛ], eu [ø] və eu [œ] türk dilində Ö [œ], O qapalı [o] və açıq [ɔ] türk dilində açıq O[o] , A [a] və U [u] şəklində işlənir. Eyni zamanda cingiltili samitlərin qarşılıqlı əlaqəsi və ya əksinə qarşılıqlı cingiltiləşməsi hadisəsi baş verir. Bundan əlavə bəzi türk mənşəli sözlərdə M [m] və N[n] cingiltili samitləri fransız dilinə keçən sözlərin ilk və son hecasının burun samitləri kimi səslənməsi baş verir: sancak [sanzak]-sandjak [sã.djak]; divan [divan]-divan [di.vã].

6) Bildiyimiz kimi türk dilində isimlərin cins kateqoriyası yoxdur. İsimlərin cins kateqoriyasının müəyyənləşdirilməsi prosesində ismin sonluğuna, ismin semantik mənasına xüsusi fikir verilir. Bioloji cəhətdən kişi cinsinə məxsus olan isimlər, yemək və içki adları, geyim və material adları, pul, çəki vahidlərinin adları kişi cinsli isimlərə, bioloji cəhətdən qadın cinsini bildiren, gül və meyvə adları kimi isimlər qadın cinsinə məxsusdur. Lakin, bu qaydadan bəzi kənarçıxmaların da olması mümkündür. Məsələn, “qəlyan” (klassik Azərbaycan ədəbiyyatında “çubuq”) mənası verən “chibouke” (chibouk) sözü Littré və Larousse lüğətlərində qadın cinsində göstərilə də, “Le Grand Robert” bu sözün hər iki cinsdə işlədilməsini məqbul hesab edir. Bundan əlavə, “Littré » və « Robert » də bu söz “chibouke”, “Larousse”da isə həm “chibouke”, həm də “chibouk” kimi göstərilir. İsim birinci halda qadın, ikinci halda kişi cinsində təqdim edilir.

Türk dilindən fərqli olaraq müasir fransız dilində hal kateqoriyası yoxdur, hal şəkilçiləri sözdönülərlə əvəz olunur.

7) XVI əsrin əvvəllərindən siyasi əlaqələrin təşəkkül tapdığı Fransa-Osmanlı münasibətlərinin inkişafı nəticəsində hər iki dil arasında sözlərin qarşılıqlı surətdə bir dildən digərinə keçməsinə şərait yaranmışdır. Bu dissertasiya işində 155 türk mənşəli söz seçilib tarixi-etimoloji və semantik aspektdən araşdırılmış və işlənmə sahələri üzrə təsnifatı verilmişdir. Həmin türkiyəmlər, fransız dilinin özünəməxsus suffikslər və əsasən digər dillərdən gəlmiş prefikslər hesabına yeni sözlər yaratmaq imkanına malikdir və dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsində mühüm rol oynayır. Belə ki, türk mənşəli sözlərin sonuna “ate, al, ism, iste, ier, ière, age, ant, ante, in, ine, erie, aire, phile, phobe” kimi fransız dilinə mənsub şəkilçilər artırmaqla müxtəlif nitq hissələrindən substansivləşmiş isimlər yaranır.

8) Türk mənşəli sözlərin bir qismi fransız dilinə daxil olduqdan sonra semantik dəyişikliklərə məruz qalır. Bunlardan bir neçəsinə nəzər salaq, məsələn :

1) Bergamote sözü 1536- cı ildə fransız dilinə daxil olduğu vaxt armud mənasını ifadə edirdi. Ətirli, dadlı və ləzzətli armud növü mənasında işlənməsinə baxmayaraq sonralar ondan şirniyyatda istifadə edilir. Hətta Nansi şəhərində “les bergamotes de Nancy” adlı şirniyyat hazırlanır. Bir müddət sonra ətriyyatda istifadə

edilən yağ mənasını ifadə edir: Essence de bergamote. Fransız dilində 1829-cu ildə bergamotier sözü yaranmışdır. 2) Savate -chavate en picard XIII puis çavate, savate. Turc çabata, par l'it. Ciabatta. 1100-cü ildə köhnə ayaqqabı mənasında işlənirdi. Daha sonralar özünün inkişaf tarixində mənası genişlənərək bacarıqsız adam, fransız boksuna termin kimi, əlbəyaxa döyüş növü, mebelin altına qoymaq üçün taxta və gəmini suya itələmək üçün onun altına qoyulan tir mənasında işlənir. 4) Sorbet 1553-cü ildə şərbət mənasında daha sonralar isə dondurma və meyvə şirəli içkilər mənasında işlənir. 5) Angora- Ankara şəhərinin adı ilə bağlıdır. Sözü quruluşunda yunan təsiri də hiss olunmaqdadır. Uzun və ipək kimi yumşaq tüklü keçi, dovşan, pişik və onların tükündən toxunan yun parçanın adını bildirir.

Bir faktı da qeyd etməliyik ki, fransız dilindəki türk mənşəli sözlər tədqiqat səviyyəsinə görə alman, italyan, ingilis və yunan mənşəli sözlərdən ciddi surətdə geri qalır. Bu sahənin daha ətraflı işlənməsi həm fransız, həm də türk dilçiliyinə ciddi töhfə verə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATIN SİYAHISI

Azərbaycan dilində:

1. Abbasova B.A. Sözalma hadisəsinin əsasları. Bakı: Azərnəşr, 1995, 91 s.
2. Abdullayev K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. Bakı: Maarif, 1998, 281 s.
3. Allahverdiyeva E.N. Bədii tərcümənin linqvistik problemləri. Bakı, 1997, 45 s.
4. Aslanov V.İ. Azərbaycanda ikidillilik və çoxdillik (tarix və müasirliyə ümumi baxış), Nitq mədəniyyəti məsələləri. II buraxılış. Bakı, 1992, 43 s.
5. Məhərrəmov R.C., Parənci F.A. Azərbaycan ədəbi dil tarixi. XVII-XVIII əsrlər. II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 328 s.
6. Azərbaycan ədəbi dil tarixi . XIX əsr. III c., Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 334 s.
7. Bayramova A.Ə. Leksik alınmaların dilin zənginləşməsində rolu. Bakı: Nurlan, 2009, 156 s.
8. Cəfərov S.Ə. Müasir Azərbaycan dili II hissə III nəşr. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 191 s.
9. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası. Bakı: Bakı Univeristetini nəşriyyatı, 2001, 351 s.
10. Xudiyev N.M. Tərcümə ədəbiyyatı və ədəbi dilimiz. Bakı, 1991, 112 s.
11. İsmayılov B.B. Fransız dilində türk mənşəli sözlər. Bakı: Elm və həyat, 1990, № 9, s. 26-28.
12. Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I c., Bakı: CBS ploycraphic production, 2010, 452 s.
13. Məmmədov A.Y. Dilçiliyin müasir problemləri. Bakı: ADU nəşriyyatı MMC, 2006, 86 s.
14. Məmmədov N.M. Dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin mənbə və üsullarına dair. Bakı: Azərbaycan Universitetləri nəşriyyatı, 1958, 35 s.
15. Musayev Ə.M. Müasir fransız dili leksikasının inkişafı. Bakı: Maarif nəşriyyatı, 1987, 134,173 s.
16. Təkəli M.N. Rus dilində türk sözləri. Bakı: Nurlar, 2006, 272 s.

17. Yunusov D.N. Müqayisəli tipologiya. Bakı: Mütərcim, 2012, 180 s.

Xarici dillərdə:

Türk dilində:

18. Akıncı G.A. Türk - Fransız Kültür İlişkileri (1071-1859). Ankara:1973, 93 s.

19. Hani İ.D. İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. İstanbul: 1972, 68 s.

20. Ziya E.K. Osmanlı tarihi. Ankara: 1962, 35 s.

Rus dilində:

21. Доза А.М. История французского языка. Москва: Издательство иностранной литературы, 1956, 472 с.

22. Рассадин В.Ж. Монголо-бурятские заимствования в Сибирских тюркских языках. Москва, 1980, 116 с.

23. Рона-Таш А. Общее наследие или заимствования? (К проблеме родства алтайский языков) // Вопросы языкознания, 1974, № 2, с. 31-45.

24. Юналеева Р.А. Опыт исследования заимствований. Казань, 1982, 120 с.

Fransız dilində:

25. Berk-Bozdemir C.M. Les emprunts linguistiques entre le français et le turc. Paris: Université Paris III Sorbonne Nouvelle, 1999, 372 p.

26. Calvet L.J. L'Europe et ses langues. Paris 1993, 25 p.

27. Hitzel F.A. Relations interculturelles et scientifiques entre l'Empire ottoman et les pays de l'Europe occidentale 1453-1839. Paris: 1994, 382 p.

28. Lévyte S.N. Cours de lexicologie française. Minsk: 1963, 97 p.

29. Loubier C.M. De l'usage de l'emprunt linguistique. Québec. 2011, 84 p.

30. Spitzer L.D. Le français en Turquie. Paris : 1936, 48 p.

31. Тархова В.А. Lexicologie française. Ленинградское отделение, 1972, 239 p.

32. Тархова В.А., Тимескова И.Н. Essai de lexicologie du français moderne. Ленинград 1967, 189 p.
33. Tardivel L.J. Répertoire des emprunts du français aux langues étrangères. Québec: 1991, 512 p.

Lüğətlər:

34. Atlas linguistique. Paris, 2005, 408 s.
35. Dictionnaire des mots d'origine étrangère. Paris, 2001, 459 s.
36. Dictionnaire historique de la langue française. 3 cilddə, Paris, 2012.
37. Larousse. Paris, 2008, 1034 s.
38. Le nouveau Petit Robert. Paris, 1994, 2467 s.
39. Le Grand Larousse illustré. Paris 2012, 496 s.
40. Le Grand Robert. Paris, 2012, 986 s.

İnternet materialları:

41. Expressions et mots français-d'origine turque! (suite) // <http://www.lepetitjournal.com/istanbul/societe/87420--expressions-et-mots-francais-dorigine-turque-suite.html>
42. https://fr.wiktionary.org/wiki/Wiktionnaire:Page_d'accueil
43. <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais>
44. Ленин В.И. Об очистке русского языка // <http://leninism.su/works/79-tom-40/541-ochistka-yazyka.html>
45. Cybèle Berk et Michel Bozdémir. Le lexicographe entre purisme et réalisme // <http://cief.elte.hu/sites/default/files/18berkbozdemir79-88.pdf>
46. Recherches sur les emprunts lexicaux du turc au français // http://www.persee.fr/doc/ephe_0000-0001_1969_num_1_1_5435
47. Alev Derbent. Fransızcadan türkçeye geçen kelime sayısı: 5000 // <http://frankofoni.blogcu.com/fransizca-dan-turkce-ye-gecen-kelime-sayisi-5000/7560501>

48. Maria Ruohotie. Les emprunts lexicaux totaux dans Le Monde // https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/13747/URN_NBN_fi_jyu-200559.pdf?sequence=1
49. Məhəmməd Füzuli. Seçilmiş əsərləri. 6 cildə, I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 409 s. // http://anl.az/el/f/fm_e1.pdf
50. Elvin Abbasbəyli. "Osmanlı İmperiyasında tərcümanlıq". 2015. // <https://aiic.net/page/7220/>.
51. Gençay S.Ç., Akses S. Fransa'da Türkiye mevsimi, İstanbul: 2010, 4 s. // http://ikv.org.tr/images/upload/data/files/degerlendirme_notu_-_fransada_turk_mevsimi.pdf //
52. Pariste ilk ikamet elçiliğimiz kuruluncaya kadar (1797) Osmanlı-fransız diplomasi ilişkilerinin genel seyri. İstanbul: 10 s. // <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1664/17758.pdf>